

1. ההתפתחויות העיקריות בתוצר ובפריון

התוצר בענפי הסקטור העסקי גדל בשנת 1983 בשיעור ריאלי של כ-4 עד 5 אחוזים¹. לאחר עלייה של כשני אחוזים בלבד בשנה שקדמה לה². שיעורי גידולן של תשומות גורמי הייצור הראשוניים, עבודה והון, היו השנה קרובים לזה של התוצר — כ-3 עד 4 אחוזים. מכאן שגם השנה לא יצא השינוי בפריון גורמי הייצור — הן התוצר לשעת עבודה והן התוצר ליחידה משולבת של הון ועבודה — מהקיפאון המאפיין אותו מזה כמה שנים. (ראה לוחות ו' ו-ו'. 3.) בבדיקת התפתחותו של התוצר לשעת עבודה במשך תקופה ארוכה יותר נבחין בירידה בת שלוש מדרגות — מגידול של כ-6 אחוזים לשנה בתקופה שמאמצע שנות השישים עד 1972, לכ-3.5 אחוזים לשנה בין 1973 ל-1979 ולכאחז אחד בתקופה האחרונה. ירידה זו נובעת, בין השאר, מן ההאטה בקצב גידולה של עתירות ההון (הון לשעת עבודה) בסקטור העסקי. בין הגורמים לקיפאון בפריון בשנים האחרונות ניתן להצביע על האינפלציה המואצת, על התנודות החריפות באמצעי המדיניות הכלכלית, במיוחד הפיסקלית (מסים ותמיכות), ועל השינויים קצרי הטווח במבנה הייצור — עם הסטת הביקושים המקומיים למוצרי יבוא ולמוצרים ביטחוניים. לגורמים אלה השפעה ישירה על הפריון וכן השפעה עקיפה על ידי הגברת אי-הוודאות במערכת הייצור במגזר העסקי. זו משפיעה מצדה על ציפיות היצרנים ועל תכניותיהם, ומכאן חוסר היעילות בניצול גורמי הייצור.

בשינויי התוצר על פני השנה לא היתה, כנראה, מגמה אחידה, ובענפים השונים נרשמו עליות וירידות. ברובם הואטה ברביע האחרון הצמיחה המהירה יחסית, שהחלה באמצע 1982. שילוב של אינדיקטורים שונים בתחום התעשייה, המסחר, התיירות והבנייה מצביע על האצה מהירה יחסית, בפעילות העסקית, מאז הרביע השלישי של 1982 ועד לרביע השלישי של 1983 — כנראה בין 5 ל-6 אחוזים.

ההתפתחויות בענפי המשק הושפעו ב-1983 מהתרחבות הביקושים הביטחוניים של הסקטור הציבורי ושל הצריכה הפרטית, מחד גיסא, ומהפסקת הירידה — שהחלה ביצוא הסחורות בשנת 1982 — לאחר שנים רבות של התרחבות מהירה — מאידך. גידול רב מהמוצע חל בתוצר המסחר והשירותים (כ-7 אחוזים) ובתוצר של ענף התחבורה (כ-6 אחוזים). לעומת זאת נמשכה הירידה, מאז 1981, בתפוקת ענף הבנייה. שיעור הגידול של תוצר התעשייה והחקלאות השנה

¹ בפרק זה נמדד התוצר העסקי באמצעות אינדיקטורים כמותיים בענפי המשק השונים. רוב הנתונים מקורם בלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. מדידה אלטרנטיבית מצד השימושים מראה מסלול צמיחה שונה ברוב השנים האחרונות. ההפרש בין שתי הסדרות נובע מטעויות והשמטות בכל אחת מהן. אומדן מצד השימושים מצביע על גידול של כ-2 אחוזים בלבד בתוצר העסקי בשנת 1983. (ראה גם פרק ב' בדוח זה, "התוצר והביקושים").

² בשנתיים האחרונות הגיע אפוא שיעור הצמיחה ל-3.5 אחוזים — קצב העולה אך כמעט על שיעור הממוצע בחמש השנים האחרונות (3.1 אחוזים).

לוח ו'1

אינדיקטורים עיקריים להתפתחות הסקטור העסקי, 1960 עד 1983 (העלייה או הירידה (—) הכמותית, ממוצעים שנתיים, אחוזים)

	1983	1982	1981	1980	— 1979 1983	— 1973 1978	— 1966 1972	— 1960 1965	
התוצר ¹	4.6	2.4	4.1	— 0.9	3.1	3.7	9.2	8.9	
חשומת העבודה ²	3.2	0.2	2.4	— 1.2	1.9	0.1	2.7	4.6	
מלאי ההון ³	3.2	2.9	3.0	5.0	3.7	6.6	8.5	10.4	
פריון העבודה ⁴	1.4	2.2	1.7	0.3	1.2	3.6	6.4	4.2	
עתירות ההון ⁵	0.0	2.7	0.6	6.3	1.8	6.5	4.7	5.6	
הפריון הכולל ⁶	1.4	1.1	1.4	— 2.3	0.5	0.8	4.5	1.9	
היצוא	1.6	— 3.7	4.8	5.7	2.5	7.0			
המימון ⁷	— 7.6	34.4	4.8	— 2.0	6.2				
מקדם העצימות האנרגטית ⁸	67.8	68.0	64.0	65.3	66.8	70.3			

- (1) תוצר מקומי גולמי במחירי גורמי הייצור.
- (2) שעות עבודה בפועל, מקור הנתונים — סקר כוח אדם.
- (3) מלאי ההון בתחילת שנה לעומת תחילת שנה קודמת.
- (4) תוצר לשעת עבודה.
- (5) הון לשעת עבודה.
- (6) תוצר ליחידה משוקללת של הון ועבודה. משקלה הממוצע של העבודה הוא 58 אחוזים.
- (7) אשראי לטווח בינוני וארוך (במונחי זרם).
- (8) אנרגיה. כמותי שווה ערך טון נפט ל-1,000 שקל תוצר. במחירי 1980. המקדם נסב על כל המשק ולא רק על הסקטור העסקי.

דמה לזה של ממוצע הסקטור העסקי כולו. (ראה לוח ו'2). התפתחויות אלו משתקפות בהמשך מגמת העלייה במשקל התחבורה וענפי השירותים בתוצר העסקי (מאז 1973) ומגמת הירידה בחלקה של הבנייה, ומכאן — גם בירידת השפעתו של ענף הבנייה על המשק. השינויים המיוחדים בביקושים ובהיצע ככל ענף והגורמים העומדים מאחורי שינויים אלו יפורטו בסעיפים הבאים. כאן נציין רק כמה מהאירועים שהשפיעו — באמצעות קשרי הגומלין בין הענפים השונים — על סך התוצר.

צמיחת התעשייה נשענה בשנתיים האחרונות בעיקר על קניות הסקטור הציבורי: התוצר הנובע מביקוש זה גדל ב-1983 בכ-14 אחוזים, בעקבות מלחמת לבנון, ובאותו זמן עלה התוצר המיועד ליצוא בכשני אחוזים בלבד — זאת בעיקר עקב הצמצום ביצוא בענפי המתכת, המכונות וחלק מהאלקטרוניקה, שבהם מתרכז היצוא הביטחוני. נראה, כי השנה חברו יחד הקשיים הכלכליים בארצות היעד של יצוא זה והתגברות הביקוש המקומי למוצרים ביטחוניים, לשם השלמת המלאים שנדרדלו בעקבות מלחמת לבנון. השפעה ניכרת על הייצור התעשייתי בשנתיים האחרונות נודעת גם להוזלתם היחסית של מוצרי היבוא, עם הייסוף הריאלי של השקל³.

כללית יש לראות את הגידול בייצור התעשייתי על רקע הצמיחה האפסית בשלוש השנים הקודמות. (רמת הייצור ב-1982 היתה שווה לזו של 1979). לאור הגידול בגורמי הייצור (עבודה) בשנה האחרונה והון במשך כל התקופה), אין ספק, שבתעשייה טמון פוטנציאל ייצור בלתי מנוצל, המאפשר צמיחה מעבר ל-4 האחוזים של השנה האחרונה.

³ הסבר מפורט להתפתחות זו ראה בפרק ג', "המחירים", ובפרק ז', "מאזן התשלומים", ברוח זה.

לוח ו' 2
תוצר מקומי גולמי במחירי גורמי הייצור¹, 1960 עד 1983
(אחוזים)

סך כל הסקטור העסקי	מסחר ושירותים ³	בנייה	חשמל ומים	תחבורה וחקשורת	תעשייה ²	חקלאות	
ההרכב הענפי							
100.0	35.8	18.7	3.6	11.0	20.9	10.0	1960
100.0	29.2	18.5	3.9	12.6	27.8	8.0	1970
100.0	31.7	12.7	4.2	13.4	27.4	10.5	1983
העלייה או הירידה (—) בתוצר לפי תקופות משנה							
6.3	5.8	4.6	7.1	7.2	7.6	6.6	1983 — 1960
8.9	4.6	11.2	10.2	10.3	13.4	6.7	1965 — 1960
9.2	9.0	8.3	9.1	10.8	10.3	6.4	1972 — 1966
3.7	4.4	— 2.7	5.1	4.8	5.1	6.6	1978 — 1973
3.1	4.2	2.1	3.6	2.4	1.5	6.6	1983 — 1979
העלייה או הירידה (—) שנה לעומת קודמתה							
10.6	7.8	18.0	10.2	13.5	9.5	5.4	1970
12.2	12.5	14.0	9.9	14.7	10.5	10.3	1971
12.2	10.6	16.5	12.0	13.0	11.9	7.2	1972
3.8	3.9	3.7	3.9	4.7	4.5	— 0.3	1973
4.4	3.6	2.8	4.2	4.3	5.1	10.1	1974
2.3	0.3	3.8	4.9	— 1.6	3.1	8.9	1975
2.6	3.9	— 11.5	5.6	6.3	7.6	8.0	1976
2.4	4.0	— 13.6	5.6	8.7	5.2	8.0	1977
6.3	11.0	0.3	6.3	6.6	5.0	4.9	1978
5.5	6.8	8.6	5.4	5.9	3.4	2.4	1979
— 0.9	— 2.0	3.6	— 1.3	— 3.9	— 2.3	5.2	1980
4.1	4.8	1.6	5.8	4.7	2.3	9.9	1981
2.4	4.6	— 1.4	3.8	— 0.4	0.2	10.8	1982
4.6	6.9	— 1.4	4.7	6.0	4.0	5.0	1983

(1) מחירים קבועים של שנת 1980.

(2) כולל את ענף היהלומים.

(3) התוצר בענפים "מסחר ושירותים" ו"חשמל ומים" נאמד לפי התוצר הנובע על סמך לוחות תשומה-תפוקה לשנים 1968/69, 1975/76 ו-1977/78.

לוח ו-3

פריון העבודה והפריון הכולל בענפי המשק בסקטור העסקי¹, 1960 עד 1983
(העלייה או הירידה (—), ממוצעים שנתיים, אחוזים)

הענף	1960 — 1965	1966 — 1972	1973 — 1978	1979 — 1983	1960 — 1983
פריון העבודה — תוצר לשעת עבודה ²					
חקלאות	8.2	8.6	8.3	8.4	8.4
תעשייה	6.3	6.6	4.6	0.3	4.6
תחבורה ותקשורת	3.5	7.0	5.9	1.6	4.8
בנייה	3.5	2.9	0.1	— 1.3	1.4
חשמל ומים ³	10.2	9.5	— 2.2	2.8	5.0
מסחר ושירותים ³	— 0.2	6.2	2.9	1.0	2.8
סך כל הסקטור העסקי	4.2	6.4	3.6	1.2	4.0
סך כל הסקטור העסקי — מדידה מצד השימושים		6.3	2.5	0.8	
הפריון הכולל — תוצר ליחידה משוקללת של הון ועבודה ²					
חקלאות	4.9	6.0	5.4	6.2	5.6
תעשייה	5.9	5.8	1.6	— 1.4	3.1
תחבורה ותקשורת	0.1	3.9	2.5	1.3	2.1
בנייה	1.6	3.5	— 2.0	— 0.9	0.7
חשמל ומים ³	4.7	6.4	— 1.4	— 0.2	2.5
מסחר ושירותים ³	— 4.9	3.2	0.4	0.3	— 0.0
סך כל הסקטור העסקי	1.9	4.5	0.8	0.5	2.1

(1) על סמך נתוני תוצר והון במחירים קבועים של שנת 1980

(2) השינוי במספר שעות העבודה ככל ענף נאמד על סמך נתונים מסקרי כוח אדם, לאחר התאמות, שנדרשו בגלל שינויים בסיווג לאורך התקופה, והוספת עובדי יהודה, שומרון וחבל עזה. חשומת העבודה, ולכן גם אומדני הפריון, בענף התעשייה, שונים במידה משמעותית, כאשר הם נמדדים על פי נתוני "מדדי הייצור התעשייתי" (ראה לוח ו-10), אולם אף על פי שנתוני העבודה לפי "מדדי הייצור" מתאימים יותר לנתוני התוצר התעשייתי, העדפנו להציג כאן מערכת נתונים עקיבה, שבה חשומת העבודה בכל הענפים נמדדת לפי אותו המקור. בענפי המשק האחרים — נתוני סקרי כוח אדם הם הנתונים היחידים לגבי חשומת שעות העבודה.

(3) השינוי בתוצר בענפים אלו נאמד לפי השינוי הריאלי בתוצר הנובע מהשימושים, על סמך לוחות תשומה-תפוקה לשנים 1968/69, 1972/73, 1975/76 ו-1977/78

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

הפניית הביקושים למוצרי יבוא הוסיפה משנה תוקף לירידה, הנמשכת זה כמה שנים, בביקוש לבנייה. הגורמים המרכזיים לירידת ההשקעות בבתי מגורים הם האטה משמעותית בעלייה לישראל ועמה האטה בגידול קבוצת גילאי 25 עד 34 (שבה מתרכז עיקר הביקוש לדירות), וכן ירידת הביקוש לדירות כנס השקעה — בגלל הרמה הגבוהה יחסית של מחירי הדירות והתשואה הנמוכה הצפויה מהן, בהשוואה לנכסים אחרים.

אף שהייצור של תחליפי יבוא נפגע, כאמור, הביאה ההוזלה היחסית של היבוא גם להתרחבות התוצר, במיוחד בשני תחומים — בתחבורה ובמסחר: העלייה הניכרת ביציאת תיירים ישראלים לחוץ לארץ ב־1983 היתה בין הגורמים לגידול הרב של תוצר התעופה (כ־16 אחוזים); היבוא הרב, בעיקר של מוצרים בני־קיימא, הביא להתרחבות התוצר והתעסוקה במסחר (כ־8 אחוזים; ראה לוח ו'־4).

הירידה היחסית במחירי היבוא, שהחלה עוד ב־1982, נראתה בעיני הצרכנים והיצרנים כתופעה זמנית, ולכן הם לא רק הגבירו אלא גם הקדימו רכישות — בין היתר של נכסי השקעה רבים מחוץ לארץ. האשראי לזמן ארוך ולזמן בינוני ירד ב־1983 בכ־8 אחוזים, לאחר גידול כמותי ב־34 אחוזים בשנה הקודמת; גידול שאיפשר השקעות ניכרות ב־1983. קניית מכוונות וציוד לענפי המשק מחייבת במקרים רבים הוצאות על התקנה ורכישת ציוד משלים (מתוצרת מקומית); התוצר הנובע מפעילות זו תרם להגברת הביקוש להשקעות, וחלק מתרומה זו התבטא, כנראה, כבר ב־1983.

למרות ייסוף השקל, התרחבה השנה התיירות — הן הנכנסת והן הפנימית — לאחר שהראשונה פחתה ב־1982 בעקבות מלחמת לבנון. מספר לינות התיירים וכלל התפוקה הריאלית של בתי המלון גדלו, בסך הכול, כ־10 אחוזים. גידול זה מצא ביטוי גם בשירותי התעופה והתחבורה הפנימית, במסחר של מוצרים המיועדים לתיירים ובהכנסות המסעדות, בתי הקפה ויתר שירותי התיירות. למרות העלייה בתיירות השנה חזרה הפעילות בתחום התיירות לרמה של 1981 בלבד, וזאת, בין השאר, מחמת התייקרות שירותי התיירות.

מגמת העלייה ששררה ביצוא הסחורות לסוגיהן תקופה ממושכת נכלמה ב־1982, ומאז נרשמו ירידות ביצוא של מוצרים חקלאיים ותעשייתיים שונים. בעקבות זאת אנו עדים גם השנה לפיזור רחב של השינויים הכמותיים בייצור. רבים מהענפים ומענפי המשנה נאלצו לצמצם את היקף הייצור — כנראה מחמת הקשיים ביצוא, או התחרות מצד היבוא. ביניהם נמנים מוצרי טקסטיל והלבשה, עור, מוצרים ביטחוניים, חומרי בניין ופרי הדר. יש ענפים, שבהם נמשכת הירידה זו השנה השנייה. לעומת זאת נרשמו שיעורי צמיחה גבוהים בענפים אחרים: אבוקדו (הודות לתנאי הטבע), מוצרים כימיים (פרי הבשלת השקעות), אופטיקה ומתכות עדינות (סיפוק ביקוש ביטחוני ויצוא) ומזון (בעזרת הסובסידיות). בשל חוסר הניידות של רוב גורמי הייצור (ובכלל זה עובדים ישראלים), ובשל הקשיים הכרוכים בתכנון ובפיקוח שוטפים בתחום הפעילות העסקית — בתנאי אי־ודאות ותנודות חריפות שאפיינו את המשק ב־1983 — יש להניח, כי בפרימות רבות ירדו יעילות הייצור והרווחיות. יתר על כן: אף אילו ניתן מבחינה מוסדית, להתאים את התשומות ביתר קלות לשינויים בהרכב הביקושים — הרי פיזורם הרב של השינויים המהירים במחירי גורמי הייצור והתפוקות, והקושי במעקב אחר התפתחותם בפועל, היו מונעים למעשה תיאום מלא. מצב זה השתקף השנה בקיפאון שהשתרר בפירון הסקטור העסקי — למרות צמיחת התוצר — וכן בירידת חלקה של התמורה להון בתוצר העסקי. במשקלם של ענפי השירותים העסקיים והציבוריים בפעילות המשק בכללו חלה עלייה נמשכת מזה תקופה ארוכה. תופעה זו יסודה הן בעלייה המתמשכת של רמת ההכנסה במשק ובהתפתחות הטכנולוגית המהירה (שירותי מחשב) והן בהאצת האינפלציה.

בלוח ו'־4 נראים בעליל השינויים, שהתחוללו בהשפעת האינפלציה במבנה הייצור והתעסוקה בענפי המסחר והשירותים. בראש ובראשונה כולט הגידול הרב בחלקם של

לוח ו-4
אינדיקטורים להתפתחות ענפי המסחר והשירותים, 1975 עד 1983
(אחוזים)

מספר המועסקים				התוצר הנובע (במחירי 1977/78) ¹								
שיעור גידול כמותי				התחלקות		שיעור גידול כמותי				התחלקות		
ממוצע — 1976						ממוצע — 1976						
1983	1982	1981	1983	1983	1975	1983	1982	1981	1983	1983	1975	
9.2	3.7	1.9	3.0	36	38	7.7	4.8	1.6	5.2	49	48	מסחר קמעוני וסיטוני
8.4	3.0	4.6	2.8	10	11	11.6	— 2.9	3.1	4.1	6	7	שירותי אוכל והארוחה
8.8	4.5	8.7	7.0	16	12	6.3	2.7	7.1	4.3	16	16	שירותים עסקיים ומשפטיים
7.3	2.8	14.5	6.7	18	15							שירותים פיננסיים
						2.7	20.8	13.5	9.4	7	5	בנקים
						5.2	— 2.8	11.4	4.9	7	7	ביטוח
— 2.7	5.5	— 1.0	0.7	14	18	3.8	4.0	6.1	2.8	11	13	שירותים אישיים
0.9	10.9	— 11.7	4.1	6	6	6.7	4.5	5.1	4.1	4	4	מוסכים לכלי רכב
						8.6	7.7	7.5	4.9			שירותי בריאות וחינוך עסקיים
6.3	4.4	3.8	3.8	100	100	6.8	4.5	4.8	4.9	100	100	סך כל המסחר והשירותים העסקיים ²

(1) מבוסס על אומדן תוצר הנובע מהשימושים במשק. לפי לוחות תשומה-תפוקה לשנת 1977/78 — כלומר בהנחה של מבנה ייצור קבוע.

(2) בחישובי ההתחלקות ושיעורי הגידול של מספר המועסקים לא הובאו בחשבון שירותי בריאות וחינוך עסקיים. המהווים כ-6 אחוזים מן התוצר בענפי המסחר והשירותים.

השירותים הפיננסיים בתוצר ובמספר המועסקים. בין 1975 ל-1983 חלה עלייה של כ-7 עד 8 אחוזים לשנה בסקטור זה — לעומת גידול של כ-3 אחוזים בלבד של התוצר בסקטור העסקי כולו. תופעה זו תוכן רק על רקע ההתרחבות העצומה של הפעילות הפיננסית והפעילות בשוק ההון. התעסוקה בענף השירותים העסקיים והמשפטיים⁴ גדלה בשיעור דומה; זאת משום שההזקקות לשירותים של רואי-החשבון, עורכי הדין ויועצים פיננסיים וכלכליים גברה: אלה ניסו לשפר את מערכת השיקולים של הפירמות, ולספק דיווח והערכות ריאליות על ההתפתחויות העסקיות, בזמן של עליות מחירים מהירות ושינויים תדירים במדיניות המסוי והסבסוד. כדוגמה למצב שהשתרר במשק מחמת האינפלציה והשינויים במכנה המסוי — יכול לשמש החוק למסוי כתנאי אינפלציה, שהופעל לראשונה ב-1983: מתברר, כי יישומו מסוכן, ובסופו של דבר ירדו גביות המסים בעטיו במדה משמעותית. בסיכום: כמה מענפי השירותים הפיננסיים והעסקיים עשויים ליהנות מפריחה, דווקא כאשר גוברת אי-הוודאות הכללית — המביאה לצמצום פעילותם של ענפים רבים אחרים.

2. החקלאות

א. קווי ההתפתחות העיקריים⁵

התפוקה החקלאית (הכוללת תשומות ביניים) גדלה בשנת תשמ"ג ב-5 אחוזים. גידול זה בתפוקה נמוך אמנם מזה שנמדד בשנה האחרונה, אולם הוא גבוה משיעור הגידול הרב-שנתי. (ראה לוח ח' 5⁶). שנת תשמ"ג הייתה שנה ברוכת גשמים, ולכך השפעה הן על רמת היבולים והן על הצורך בתשומות קניות. שיעור הגידול בקניית התשומות בענף היה אמנם נמוך מקצב הגידול בתפוקה, אך בהתחשב בגידול הריאלי הניכר בתשומות הביניים מענף החקלאות עצמו, גדל התוצר הגולמי החקלאי ב-5 אחוזים — לאחר גידול יוצא דופן, כ-13 אחוזים, בתשמ"ב. בין ההתפתחויות המרכזיות שאפיינו את תשמ"ג היו האטה בשיעור הגידול המהיר של תפוקת ענפי הצומח ובעלי החיים (6 ו-4 אחוזים, בהתאמה), קיפאון יחסי בייצור ליצוא של ענפי הצומח (תוך ירידה נמשכת ומחריפה ביצוא פרי ההדר ובגידול ביצוא הכותנה), שיפור ביחס מחירי התפוקה למחירי התשומה, לאחר שנים של הרעה מצטברת, ועלייה מרשימה בהכנסה הכוללת מחקלאות⁷. על רקע התפתחויות אלו בענף, ראוי להסביר את הטענה, הנשמעת בשנים האחרונות, בדבר משבר עמוק בחקלאות. יש לזכור, שענף החקלאות אינו עשוי מקשה אחת, ושונות ניכרת מאפיינת את ההרכב הענפי של יחידת משק. הבדלים גדולים בין ענפי המשנה מתבטאים ברווחיות, במדת ההגנה עליהם, במעורבות הממשלה בתכנונם ובקביעת מחיריהם, באחוז היצוא בתפוקה, ומכאן — במדת החשיפה לתחרות בשוק הבינלאומי. שונות קיימת גם במדת היעילות והרווחיות בתוך הענפים עצמם — לפי האזורים האקלימיים וטיב הקרקע. גודל

⁴ אומדני התוצר של שירותים אלו אינם מראים על גידול ניכר כמו תשומת העבודה, אך ייתכן מאוד, כי בחישוב התוצר הנובע יש הטיה. ביסודה של מערכת תשומה-תפוקה, שממנה נגזר האומדן, נמצאת ההנחה של יחסים קבועים בין השימושים לתוצר הנובע מהם בתת-ענף זה, מאז שנת הבסיס 1977. מאחר שהענף מספק בעיקר מוצרי ביניים לעסקים (ולא מוצרים סופיים), השינוי שחל בתשומה זו עם התגברות האינפלציה מאז 1977 אינו נתפס כאן. לעומת זאת מתקבלים נתוני התעסוקה ממדידה שנתיית ישירה.

⁵ הנתונים נסבים על "שנים חקלאיות" (אוקטובר-ספטמבר), אלא אם כן צוין אחרת.

⁶ עקב שינוי שיטת המדידה (כמפורט בהערה 1 ללוח ו-5). השוואת נתוני תשמ"ב ותשמ"ג לשנים קודמות עשויה להיות מוטית. נדגיש, שנתוני התפוקה והמחירים בפרק זה הם בערכים קבועים של חודש אפריל בכל שנה חקלאית.

⁷ שאינה זהה להכנסות החקלאים.

לוח ו' 5
אינדיקטורים לפעילות ענף החקלאות, תשל"ג עד תשמ"ג¹
(אחוזים)

	תשמ"ג	תשמ"ב	תשמ"א תשל"ט – ממוצע	תשל"ח – תשל"ג ממוצע
(העלייה או הירידה (—) הכמותית לעומת שנה קודמת)				
סך התפוקה החקלאית (כולל תשומות ביניים)	5.7	7.4	2.9	4.5
תשומות קנויות	4.2	3.2	1.6	3.4
תוצר גולמי	5.0	12.7	4.8	6.3
גורמי ייצור				
תשומות עבודה ²	1.1	— 7.0	— 0.3	— 1.6
מלאי הון ³	2.5	2.4	3.6	4.8
הון ליחידת עבודה	1.1	10.0	3.9	6.5
פרייון				
תוצר ליחידת עבודה	3.9	21.2	5.1	8.0
תוצר ליחידת תשומה ⁴	3.3	16.4	3.3	5.3
הכנסה כוללת מחקלאות ⁵	11.2	3.5	5.8	3.7
סך היצוא ⁶	— 4.5	15.5	— 0.1	8.6
יצוא הדרים	— 10.9	— 4.6	— 1.9	2.3
יצוא חקלאי אחר	— 2.5	29.6	1.6	17.9
שיעור תמורה להון קבוע ⁷	..	..	24.6	28.5
מדד תנאי הסחר				
השינוי במחירי תפוקה (במחירים ליצורן ללא תשומות ביניים)	137.5	95.4	108.3	35
השינוי במחירי תשומה קנויה (ללא בלאי)	128.3	103.3	112.0	38
השינוי בתנאי הסחר ⁸	4.0	— 3.9	9 — 3.0	9 — 12

(1) בשנת תשמ"ב שינתה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה את שיטת המדידה של התפוקה והמחירים של ענף החקלאות. עיקרי השינויים: (א) פדיון הענף ותפוקתו חושבו בערכים אחידים של חודש אפריל בכל שנה (על ידי ניכוי במדד המחירים לצרכן) ועל סמך אומדן ההתפלגות החודשית של התפוקה. (ב) תפוקת ענף ההדרים הופרדה ל"פרי מפוזר" ו"פרי ארוז". על כן משתנה מדידת השינוי הכמותי. (ג) השינוי הכמותי של ייעוד (צריכה מקומית, יצוא וכו') מחושב לפי המחיר הספציפי שקיבל ענף החקלאות בעד התפוקה שהופנתה לכל ייעוד. השינוי הכמותי של כל התפוקה החקלאית מחושב לפי מחיר ממוצע שקיבל ענף החקלאות מכל היעודים. כך שמעבר מייעוד אחד לאחר נמדד כשינוי מחיר ולא שינוי כמותי. מן האמור לעיל ברור, שיש להזהר בהשוואת נתוני תשמ"ב ותשמ"ג לשנים קודמות. נתוני תשמ"ב בדוח זה תוקנו כהתאם.

- (2) מיליוני שעות עבודה. מקור הנתונים — סקרי כוח אדם וסקר משפחות ביוש"ע.
(3) מלאי הון גולמי ריאלי בתחילת השנה הקודמת.
(4) תוצר ליחידה משוקללת של הון ועבודה: משקלה הממוצע של העבודה — 59 אחוזים.
(5) במחירים קבויים. בניכוי במדד המחירים לצרכן של חודשי אפריל בין שנה לשנה. (ראה לוח ו' 6).
(6) על בסיס נתוני יצוא בדולרים. במחירים קבועים של שנת 1972. אינו כולל יצוא ליוש"ע. מקור הנתונים — המחלקה לסחר חוץ בלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
(7) הכנסת בעלי המשקים מחקלאות. בתוספת ריבית ודמי חכירה. כאחוז ממלאי הון נקי במחירים שוטפים — אומדן ארעי.
(8) השינוי במדד מחירי התפוקה יחסית למדד מחירי התשומה.
(9) מצטבר לתקופה.
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה וחישובי בנק ישראל.

לוח ו' 6
החשבון השוטף של ענף החקלאות, תשל"ג עד תשמ"ג¹

הערך במחירים שוטפים ²						העלייה או הירידה (—) לעומת השנה הקודמת					
		תשל"ג—		ממוצע תשל"ט—		בכמות		במחיר			
		תשל"ח		תשמ"א		תשמ"ב		תשמ"ג			
		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב		תשמ"ג		תשמ"ב			
		תשמ"ג		תשמ"ב</							

1. התפוקה הכוללת במחירים ליצרן
2. תשומת ביניים
3. התפוקה החקלאית במחירים ליצרן (2) — (1)
4. תשומה קנויה
5. התוצר החקלאי הגולמי במחירים ליצרן (4) — (3)
6. בלאי
7. התוצר החקלאי הנקי במחירים ליצרן (6) — (5)
8. התוצר החקלאי הנקי במחירים ליצרן
9. פיצויי נזקי טבע ומלחמה
10. ההכנסה הכוללת מחקלאות (9) + (8)
11. שכר לעבודה שכירה
12. תשואה כוללת לעבודה עצמית ולהון מחקלאות
13. השינוי במרד המחירים לצרכן

(1) ראה הערה 1 בלוח ו' 5.
(2) ערכי אפריל.
(3) מרד אפריל בכל שנה.
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

היחידה המשקית תורם תרומה נכבדה נוספת לשונו בענף: ככל שהמשק גדול יותר ומעורב יותר, מבחינת הרכבו הענפי — פיזור הסיכונים לאובדן תשואה רב בו יותר, וזאת כאשר היחידות המעובדות עדיין גדולות יחסית, וקיים בהן יחס גבוה יחסית של גורמי ייצור, קרקע והון לעובד. בכך נעוץ ההבדל העיקרי בין מצב המשק הקיבוצי המעורב למצב המשק המשפחתי המתמחה הקטן. עוד בתחילת שנות השבעים התברר, שקיים בחקלאות עודף כושר ייצור והשוק המקומי אינו יכול לקלוט את כל התוצרת תוך הבטחת הכנסה נאותה לחקלאי. מאמצי הפיתוח בענף הופנו אפוא, במהלך שנות ה-70, לפיתוח ענפי יצוא. ההשקעות בחלק מענפי היצוא הבשילו בראשית שנות ה-80, דווקא כאשר הופיעו מגבלות ביקוש בשוק העיקרי, השוק האירופי. נתברר, שבחלק מענפי היצוא היו השקעות יתר, יחסית לכושר הקליטה של השוק האירופי במחירים המבטיחים רווחיות. לכך נתלוותה גם בעיית ירידתם של שערי המטבעות האירופיים ומדיניותו שער החליפין של הממשלה. כתוצאה מכך נפגעה התמורה שמקבלים חקלאים-יצואנים (חרף ביטוח השער). כיוון שחלק נכבד מהייצור ליצוא (ירקות ופרחים) התרכזו במשקים משפחתיים מתמחים (במושבים), התמקדה הפגיעה בסקטור זה. המכנה הארגוני המיוחד של המושב מקשה עליו להסתגל לשינויים מבניים בייצור. אם נוסיף על כך את הנטל הכספי הכבד, הרובץ על חלק מהמשקים, בשל נטילת הלוואות רבות בעבר, הן בתחום היצרני והן בתחום הצרכני — נבין את הרקע להיווצרות תנאי משבר בסקטור זה. חריפה במיוחד היתה הפגיעה במשקים מושביים הרחוקים ממרכזים עירוניים, שיכולתם ליהנות מהכנסה נוספת ממקורות אלטרנטיביים מוגבלת. (המשבר בענף ההדרים נדון בהמשך.)

התפתחות התפוקה בענף החקלאות לא היתה אחידה: גשמי הברכה של חורף 1982/83 תרמו לגידול מואץ ביבולים, במיוחד של החיטה (עלייה ריאלית של יותר מ-170 אחוזים). גידול ריאלי ניכר היה גם בייצור פירות (למעט הדרים), אף שקצב הגידול הואט בהשוואה לתש"ב — בין השאר, בהשפעת השינויים בתפוקת האבוקדו: בהשוואה לגידול יוצא הדופן שחל בתפוקתו בתש"ב הוא גידולו בתש"ג. גידול ריאלי משמעותי היה בתש"ג בייצור הכותנה, לאחר ירידה ניכרת בתש"ב. לעומת אלה ירדה בתש"ג התפוקה הריאלית של ענף ההדרים בכ-10 אחוזים. בסך הכול צמחה תפוקת ענפי הצומח בתש"ג בכ-6 אחוזים, לעומת כ-9 אחוזים בתש"ב. בתפוקת ענפי בעלי החיים ותוצרתם היה השנה גידול של כ-4 אחוזים, לעומת 7 אחוזים אשחקד. מבין ענפי בעלי החיים חלה האצת מה בהתרחבות התפוקה רק בייצור עופות לבשר, ואילו בייצור הביצים הואט שיעור הגידול במדה ניכרת, מחמת מחלות וסגירה של מדגרות.

ב"תנאי הסחר" של ענף החקלאות חל בתש"ג שיפור בן 4 אחוזים, וזאת לאחר שנים אחדות רצופות של הרעה. מחירי התפוקה החקלאית (ליצור) עלו השנה בכ-137 אחוזים (שיעור נמוך בכאחוז ממדד המחירים לצרכן), ואילו מחירי התשומה הקנויה עלו במדה פחותה — בכ-128 אחוזים (ירידה ריאלית של 5 אחוזים בקירוב, לאחר ניכוי במדד המחירים הכללי). ראוי לציין, שהתשומות שמחירן עלה ריאלית (מים וחומרי אריזה) ירדו כמותית, הודות לריכוזי הגשמים ובשל הצמצום ביצוא הדרים וירקות. עם זאת, בחינת השינויים ב"תנאי הסחר" של הענף לאורך זמן מצביעה על הרעה מצטברת.

שילוב הגידול בתוצר והשיפור ב"תנאי הסחר" גרם, כאמור, לעלייה ריאלית של ההכנסה הכוללת מהחקלאות בכ-11 אחוזים. לאחר שמנכים את השכר לעבודה שכירה — שעלה ריאלית בכ-2 אחוזים — מתקבלת בתשואה הכוללת לעבודה עצמית והון עלייה של 18-19 אחוזים. (ראה לוח ו'6.)

⁸ בתש"א סבל הענף קשות מפגעי טבע, עד כדי העדר יבולים.

⁹ אפריל 1983 לעומת אפריל 1982.

לוח ו'־7
שינויים במכנה הייצור החקלאי, תשל"ב עד תשמ"ג
(אחוזים)

הענף	ההתפלגות באחוזים		העלייה או הירידה (—) הכמותית בממוצע		
	תשל"ב עד תשל"ט	תשמ"ג ¹	תשל"ב תש"מ עד תשמ"א		
			תשמ"ב ¹	תשמ"ג ¹	תשמ"ג ¹
גידולי שדה	11	14	5	12.4	11.5 — 24.6
מזה: כותנה	(8)	(8)	(8)	(11.6)	(— 8.4) (6.2)
ירקות, תפוזים ומקשה	11	13	1	3.6	6.0 0.8
פירות (למעט פרי הדר)	12	15	7	10.0	34.0 17.3
מזה: אבוקדו	(4)	(4)	(16)	.	(400.6) (53.8)
פרחים, שתילים, זרעים ושונות	2	4	25	5.9	11.1 — 6.4
סך כל ענפי הצומח (למעט פרי הדר)	36	46	6	9.0	7.2 11.9
פרי הדר	23	12	1	— 3.1	12.3 — 9.8
סך כל ענפי הצומח	59	58	5	6.0	8.7 6.0
בעלי חיים לבשר	22	22	4	—	6.1 6.2
חלב	9	11	5	— 0.5	6.4 4.1
ביצים ואפרוחים	7	7	2	— 4.0	14.6 0.2
דגים	3	2	2	— 2.1	4.4 — 11.9
סך כל ענפי בעלי החיים	41	42	4	— 0.5	7.2 3.7
סך כל התפוקה החקלאית ²	100	100	4.2	3.4	8.1 5.1

(1) ראה הערה (1) בלוח ו'־5.
(2) בניכוי תשומות ביניים ונכסי השקעה.
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

בשנת תשמ"ג גדלה תשומת העבודה באחוז אחד, לאחר שירדה ירידה תלולה בתשמ"ב. בתשומת העבודה שמקורה מיוש"ע נאמד הגידול בשלושה אחוזים ויותר, וסקטור זה של עובדים תרם בתשמ"ג 12 אחוזים מתשומת העבודה הכוללת. אחוז המועסקים בחקלאות בכלל המועסקים יורד בהתמדה, ובתשמ"ג הוא היה 5.5 אחוזים. לא חל שינוי משמעותי בקצב הגידול של מלאי ההון בענף, שנשאר כ-2.5 אחוזים, והפריזון השנתי הנמדד היה גם בשנת תשמ"ג גבוה. עם זאת ראוי לציין, שמדידה שנתית של פריזון בחקלאות משמעותה מוגבלת, כי תפוקת הענף והיקף התשומות תלויים בתהפוכות הטבע.

על רקע מצב החקלאות כולט אפוא גידול ההשקעות בשנת 1983 — 17.5 אחוזים, לעומת 13.2 אחוזים ב-1982. כולט במיוחד הגידול הריאלי בהשקעות בציוד — כ-25 אחוזים בקירוב. הגידול בהשקעות מוסבר בשינויים מבניים, בהגדלת יחידות משקיות ובעלייה נמשכת של עתירות ההון. הגידול בהשקעות בענף בשנת 1983 נתאפשר (ואולי אף הואץ) כתוצאה מהתרחבות ריאלית בת 12-13 אחוזים במקורות האשראי שהעמידה המערכת הבנקאית לרשות הסקטור החקלאי בתשמ"ג. התרחב במיוחד האשראי במסגרת פיקדונות מאושרים למתן הלוואות במטבע חוץ, הקשור בחלקו למימון רכישת ציוד.

ראוי לציין, שההזדקקות לאשראי חופשי ממערכת הבנקאות וכן לאשראי המוכווני ליצוא פחתה ריאלית בתשמ"ג. הגידול הריאלי בסך האשראי היה גבוה הן מהגידול בתפוקה והן מהגידול הריאלי בקניית התשומות בתשמ"ג¹⁰.

בהעדר אינפורמציה מלאה, קשה לאמוד את נטל מימון החוב של הענף וכן את השינוי בו. גדלים אלה הם, כמובן, הכרחיים לשם ניתוח השאלה מה קרה בתשמ"ג להכנסות בעלי המשקים החקלאיים — שכן תשלומי הריבית של הענף הם אמנם חלק מהערך המוסף של החקלאות (כתמורה להון), אך אינם חלק מהכנסות בעלי המשקים החקלאיים.

ב. היצוא החקלאי

בשנת תשמ"ג ירד, על פי אומדן, היצוא החקלאי הישיר במחירים קבועים ליצור (ובערכים אחידים של אפריל) באחוז אחד בקירוב, לאחר גידול של כ-6 אחוזים אשתקד¹¹. חלקה היחסי של התפוקה החקלאית המיועדת ליצוא ישיר בסך התפוקה המשווקת נאמד בשנתיים האחרונות בכ-35 עד 36 אחוזים.

¹⁰ אולם ראוי להדגיש, שהסקטור החקלאי, כפי שהוא ממוין בסטטיסטיקה הבנקאית, כולל, נוסף על ענף החקלאות, גם אלמנטים של התעשייה הקיבוצית, ארגוני קנייה ומפעלים וכן שירותים צרכניים של האוכלוסייה הכפרית. זאת ועוד: בשל מבנהו הארגוני של הענף, קשה להפריד בין זרמי הכספים הקשורים לייצור החקלאי ובין האחרים. אין בידינו גם אינפורמציה מהימנה על היקף אשראי הספקים שניתן לענף, על אשראי הלקוחות שהוא נושא ועל הכנסות החקלאים מנכסים פיננסיים.

¹¹ ראה לוח ו' 8 והערה 2 ללוח זה. ראוי להבהיר, שקיים שוני מהותי בנתונים על היצוא החקלאי על פי מקורותיהם השונים. נסתפק בהבחנה בין נתוני המחלקה לחקלאות (כלשכה) לבין נתוני סחר חוץ. נתוני סחר חוץ הם נתוני היצוא בדולרים פו"ב, בעוד שנתוני המחלקה לחקלאות הם נתוני הייצור ליצוא במחירים ליצור. בפריטי יצוא חשובים יש הבדל בין היצוא בתקופה מסוימת לבין התפוקה והמחירים של העונה. קיים למשל שוני בין המחירים שיושגו בפועל ביצוא לבין מחירים חזויים הנוקפים לתפוקת יצוא שטרם שווקה. הבדלים נוספים נובעים מהבדלים בהגדרות, במקורות הנתונים ובשיטות החישוב, ועל כן יש להיזהר בהשוואת הנתונים על היצוא החקלאי בלוח ו' 5 ובלוח ו' 8. אומדן היצוא החקלאי בתשמ"ג הוא 509 מיליון דולרים פו"ב, על פי נתוני סחר החוץ. נוסף על יצוא תוצרת חקלאית טרייה, מיוצאת גם תוצרת חקלאית מעובדת (המוגדרת כיצוא תעשייתי). חלקה של זו בסך היצוא הקשור לחקלאות עלה ברציפות בשנים האחרונות, עד כדי 35 אחוזים בתשמ"ג.

לוח ו' 8
היצוא החקלאי הישיר¹, תשל"ג עד תשמ"ג
(אחוזים)

המשקל כפדיון במחירים שוטפים בערכי אפריל ²		העלייה או הירידה (—) הכמותית לעומת השנה הקודמת ²			
תשמ"א	תשמ"ב	ממוצע תשל"ג— תשל"ט—		תשמ"ב	תשמ"ג
		תשל"ח	תשמ"א		
גידולי שדה ותעשייה	28.5	21.4	20	14.5	11.2 — 15.2
ירקות, תפוחי אדמה ומקשה	8.0	8.9	8	1.1 —	6.2 — 29.6 —
פירות (למעט פרי-הדר)	5.5	11.8	14	3.4 —	173.5 — 27.4
פרחים, שתילים, זרעי ירקות ושזונות	12.6	14.2	36	19.0	10.5 — 8.8 —
סך כל ענפי הצומח, למעט פרי הדר	54.6	56.3	19	11.6	15.0 — 4.6 —
פרי-הדר	39.3	37.9	1	0.8 —	5.0 — 6.8 —
סך כל ענפי הצומח	93.9	94.2	10	7.7	6.6 — —
סך כל ענפי בעלי-החיים	6.1	5.8	12	11.8 —	4.7 — 14.2 —
סך כל היצוא החקלאי	100.0	100.0	11	6.3	5.9 — 0.8 —

(1) כולל יצוא ליוש"ע.

(2) ראה הערה 1 בלוח ו' 5. חישוב נתוני היצוא נעשה בהנחה של התפלגות חודשית זהה של היצוא וסך כל התפוקה. נתונים אלה שונים מנתוני היצוא בלוח ו' 5: ההבדלים נובעים מהגדרות ושיטות חישוב שונות (כאן מופיעים הנתונים ליצרן). ממקורות שונים לנתונים ומהיצוא ליוש"ע, שאינו נכלל בלוח ו' 5.

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

השינויים הכמותיים ביצוא החקלאי הישיר מסוכמים בלוח ו' 8, ובולטת בו הירידה הכמותית הרצופה והמחריפה ביצוא פרי ההדר. ירידה כמותית חלה אף ביצוא ירקות ופרחים. אלה קוזזו חלקית על ידי הגידול הניכר ביצוא הכותנה, והמשך הגידול המהיר ביצוא האבוקדו. חלקן היחסי של יצוא ענפי בעלי החיים בסך היצוא החקלאי הישיר מהווה כ-6 אחוזים, והוא במגמת ירידה. היקף יצוא זה נתון לתנודות, ומותנה בקיום עסקאות בודדות וביצוא עודפים. בהמשך נסקור את ההתפתחות בענפי היצוא העיקריים, אולם תחילה נציין כמה קווים משותפים עיקריים, המאפיינים את הפגיעה ביצוא החקלאי בכללו בשנתיים-שלוש האחרונות: הירידה בערך המטבעות האירופיים ביחס לדולר פגעה במיוחד ביצוא החקלאי, שרובו ככולו מופנה לשווקים באירופה. על פי השיטה בביטוח השער, מפוצים היצואנים בהתאם לסל המטבעות הכללי ביצוא, ולא על פי יעד יצוא ספציפי. ראוי להדגיש, שמרבית התוצרת החקלאית הטרייה המיוצאת לאירופה היא בדרך כלל מוצרים יקרים (עלות הייצור בנוסף לעלות ההובלה)

בעלי גמישות הכנסה גבוהה יחסית — ועל כן שפל כלכלי בארצות היעד פוגע בהם במיוחד. בשנים האחרונות גדלה גם התחרות בתוצרת הישראלית (בירקות, פרחים והדרים) מצד ארצות קרובות יותר לשווקים, המספקות מוצרים באיכות ובמחיר תחרותיים. נראה, שהרחבת היצוא החקלאי, ואפילו שמירה על הקיים, תחייב יצוא איכותי או יצוא מוצרים המכילים רכיב גבוה של מחקר ופיתוח על חשבון מוצרים סטנדרטיים. נדגיין, שבעונות מסוימות בשנה עדיין נהנה היצוא החקלאי הישראלי מרמת מונופולין מסוימת באירופה, ועל כן ניהול מערך שיווק יעיל הוא תנאי להשגת מחירים נאותים.

(1) הדרים

תש"מ"ג היתה שנה קשה במיוחד לענף ההדרים: מספר גורמים חברו יחד: היקף הייצור פחת, והיצוא ירד כמותית, בגלל פגעי טבע ואיכות קטף נמוכה. המחיר הדולרי הממוצע ירד, בשל התעצמות התחרות באירופה, הפיגור בהתאוששות הכלכלית במערב וירידת הביקושים ממזרח אירופה¹². תמורת היצוא בשקלים ירדה אף היא, ריאלית, בשל מדיניות שער החליפין של הממשלה. גם בשוק המקומי היתה נסיגה במכירות במסגרת השיווק המאורגן, והתעשייה הציעה מחירים נמוכים ביותר לפרי שהופנה אליה. התוצאה היתה נסיגה כללית ברווחיות הענף, עד כדי הפסדים תפעוליים לחלק מהמגדלים (במיוחד למגדלי האשכוליות)¹³.

הסיבות להידרדרות זו של הענף מבטאות בחלקן תהליכים של הזמן הארוך ובחלקן אירועים של הטווח הקצר. זה שנתיים שלוש שרוי ענף ההדרים בישראל במשבר: השטח הנטוע הולך ומצטמצם, עקירת פרדסים עולה בקצבה על נטיעות חדשות, הגיל הממוצע של השטחים הנטועים עולה, קיימת מגמת ירידה רב שנתית בהיקף היצוא, ניכרת ירידה ברווחיות, ובעקבותיה — הזנחת פרדסים. על פי אומדני משרד החקלאות, למעלה ממחצית השטחים אינם מניבים תפוקה רווחית.

ביעילות הפרדסים ניכרת שונות רבה: מנתוני משרד החקלאות עולה, ש־60 אחוזים בקירוב מהשטח הנטוע נותן יבולים נמוכים ובינוניים־נמוכים, ורק 40 אחוזים נותנים יכול בינוני־גבוה ויכול גבוה (10 אחוזים). אותם 40 אחוזים של השטח נותנים למעלה מ־50 אחוזים מהתפוקה. מערך הטיפול בפרי מהפרדס לקניין בחו"ל גדול ומורכב. שוררים בו ניגודי אינטרסים, והוא מבוסס על שיטת ה"קוסט פלוס", שלפיה מקבל החקלאי פחות משליש מהתמורה ליצוא. במצב הקיים נשחקת התמורה לפרדס, הרווחיות יורדת, ההון העצמי נשחק, הטיפול השוטף בפרדסים מוזנח, והתמריץ לשינויים אגרוטכניים קטן. במקרים רבים נעקרים דווקא פרדסים יעילים, בשל קיומה של אלטרנטיבה טובה יותר.

נראה, שענף ההדרים הישראלי מאבד בהדרגה את יתרונו היחסי: אירופה מוצפת בהדרים של ספרד, מרוקו, יוון וקפריסין. במקביל השתנו במדה רבה הרגלי הצריכה בשוק האירופי. אלה, על רקע השפל הכלכלי במערב אירופה ובמזרחה, צמצמו את הביקושים להדרים.

במהלך השנים האחרונות חלה הרעה ביחס שבין מחירי התפוקה למחירי התשומות של ענף ההדרים בארץ. רוב היצוא הישראלי מיועד לארצות אירופה, שמטבעותיהן נחלשו לעומת הדולר. מדיניות האטת פירות השקל יחסית לדולר פגעה אף היא בענף ההדרים. ביטוח השער היה יכול רק למתן את הפגיעה, שכן עליית מדדי מחירי התשומות לענף היתה חריפה יותר. יצוין, שרכיב הדולר בסל התפוקות של הענף (כ־10 אחוזים), נמוך במדה ניכרת ממשקלו בסל המטבעות, המשמש כבסיס לביטוח.

¹² היצוא בדולרים (פ"ב), לפני ביטוח שער, הסתכם בתש"מ"ג בכ־170 מיליון דולרים.

¹³ ראה נתוני המרכז החקלאי: "מה קרה להדרים?", מארס 1984.

ענף הכותנה הוא שני להדרים מבחינת חלקו בייצור וביצוא. צפוי, כי ערך היצוא פו"ב של יכולי תשמ"ג יעלה על 150 מיליון דולרים, ולרבות תחליפי היבוא בשוק המקומי – יעלה על 200 מיליון דולרים. במחירים הבינלאומיים של הכותנה נסתמנה במהלך תשמ"ג עלייה, לאחר מחירי שפל ששררו בשוק הבינלאומי ב-1981 וב-1982. זו היתה תגובה לצמצום שטחי המזרע בארצות הברית ולהתאוששות הביקושים. הענף נהנה בתשמ"ג מרמת יכולים גבוהה ומאיכות גבוהה. ראוי לציין, ש-80 עד 90 אחוזים מן הענף מצויים במשק הקיבוצי.

(3) פרחים

היקף היצוא כדולרים (פו"ב) היה בתשמ"ג 84 מיליון דולרים. חלקו המכריע של הענף נתון בידי משקים משפחתיים, ועל כן תנודות בענף זה הן בעלות השפעה מיוחדת. יצוא הענף הגיע לשיאו בשנת 1980/81, ולאחר משבר, התייצב בשנת תשמ"ג – כאשר ירידת הכמויות קוזה על ידי עליית מחירים, תוך שיפור בתמורה מהיצוא. השיפור היחסי במצב הענף נובע מצמצום הדרגתי של שטחים מעובדים תוך הגדלת היחידה המשקית, מעלייה בפריון ומצמצום מספר המגדלים. בתשמ"ג הוזלה במדה משמעותית עלות ההובלה האווירית של פרחים. בענף הופעלו גם מכסות ייצור לגבי חלק מהגידולים.

ג. התמיכות בענף

כחלק ממדיניות הממשלה לבלימת האינפלציה נמשכה ואף הועמקה בתשמ"ג התמיכה במחירי התפוקה החקלאית (ראה לוח ו-9), וזאת לאחר התמיכה המזערית שאפיינה את שנת תשמ"מ. בסך הכול גדל ההיקף הריאלי של הסובסידיות ביותר מ-4 אחוזים, ובתוצרת בעלי חיים – ב-7 אחוזים ומעלה.

בולט במיוחד גידול ריאלי בן 35 אחוזים של התמיכה בביצי מאכל – שממנה נהנה הצרכן הסופי, בשל ירידה ממוצעת בת 5 אחוזים במחירי היחסי של הביצים. עומק הסובסידיה לחלב (יחסית למחיר ליצרן) נשמר בתשמ"ג ברמתו הגבוהה שנקבעה עוד בתשמ"ב, והמחיר היחסי של חלב ומוצריו לצרכן ירד ב-2 עד 3 אחוזים בממוצע. הירידה בשיעור התמיכה בפטימים לבשר הביאה בעקבותיה עלייה בת 6-7 אחוזים במחירי היחסי לצרכן והצטברות עודפים, שהיה קשה לשווקם.

באוקטובר 1983, עם שינוי מדיניות הממשלה, הוכפלו מחירי המוצרים המסובסדים, ובהתאם לכך ירד שיעור הסבסוד בעשרות אחוזים. שינויים כה גדולים ותכופים בשיעורי סבסוד מוצרים גורמים בוודאי נזקים ריאליים שקשה לאמדם: הרגלי הצריכה משתנים בהתאם לשינויים במחירים היחסיים, ולא תמיד יכולה מערכת הייצור להתאים עצמה לשינויים. לדוגמה: רק ב-1983 הגיעה צריכת מוצרי חלב לנפש לרמה של שנת-1979, לפני שבוטלה כליל הסובסידיה לחלב ולמוצריו. כנגד זה, ראוי לציין, שהסובסידיות למוצרים, מרביתן בענפי בעלי החיים, נותנות אפשרות לפיקוח אפקטיבי יותר על עמידה במכסות ייצור.

התמיכה במחירי התפוקה החקלאית איננה ממצה את מלוא היקף התמיכה בענף. נתמכים גם מחירי המים (בתשמ"ג היה שיעור התמיכה בהם כדי 40-50 אחוזים מעלות ייצורם בעלות הון לא ריאלי). והמספוא. כן נהנה הענף מהסדר ביטוח שער.

לוח ו'9
התמיכות לתפוקה בחקלאות¹, תשל"א עד תשמ"ג

שיעורי הסובסידיה במחיר ליצרן ²							הערך במחירים שוטפים		
תשל"א-תשל"ז									
תשל"ח תשל"ט תש"ס תשמ"א תשמ"ב תשמ"ג							תשמ"ב תשמ"ג		
(אחוזים)							(מיליוני שקלים)		
45	35	20	13	33	26	17	2,631	842	ביצים
38	44	31	15	19	30	12	3,924	1,792	פטימים לבשר
60	59	40	9	55	43	33	6,484	2,871	חלב
34	31	20	7	24	21	16	13,667	5,509	סך כל בעלי-החיים ³
				1	1	1	118	154	סך כל ענפי הצומח
11	13	8	3	9	9	7	13,785	5,663	סך כל הסובסידיה לתפוקה

(1) לא כולל תמיכות בחשומות (מספוא, מים, אשראי וכו') וכן פיצויי נזקי טבע ומלחמה.
 (2) שיעור הסובסידיה במחיר ליצרן מתקבל מחלוקה של ערך הסובסידיה בסך התפוקה של אותו ענף. הונח שההתפלגות החורשית של הסובסידיה בכל מוצר היא כהתפלגות התפוקה.
 (3) כולל שאר בעלי החיים (לרבות עופות שאינם פטימים לבשר).
 המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ומשרד החקלאות.

3. התעשייה

א. קווי ההתפתחות העיקריים

התוצר התעשייתי (למעט יהלומים) גדל השנה ב-3.5 אחוזים, שיעור העולה מעט על הגידול הזעיר של השנה הקודמת (כאחוז אחד), ועל הממוצע של ארבע השנים האחרונות (כ-2 אחוזים לשנה). שיעורי השינוי של התוצר התעשייתי בשנים האחרונות מאופיינים בתנודתיות חזקה, וכ-1983 חלו תנודות ניכרות גם במהלך השנה.

תשומת העבודה (במונחי ימי עבודה) גדלה השנה בכאחוז וחצי — כך שפריון העבודה (התוצר ליום עבודה) עלה ב-2 אחוזים, קרוב לשיעור גידולו בשנים 1979 עד 1982 (1.2 אחוזים, בממוצע שנתי). כל זאת לעומת עלייה של כ-5 אחוזים, בממוצע שנתי, בתקופות קודמות. (ראה לוח ו'10).

מלאי ההון שעמד לרשות התעשייה בתחילת 1983 עלה ב-5 אחוזים על זה של ראשית השנה הקודמת, ולפיכך מוסבר השינוי בתוצר התעשייתי כמעט כולו בגידול (משוקלל) בשני גורמי הייצור הראשוניים — הון ועבודה. השנה לא חל אפוא שינוי משמעותי בפריון הכולל (0.5 אחוזים), וזאת בהמשך לתקופת קיפאון, ואף ירידה, שהחלה ב-1979.

עד שנת 1981 היה היצוא הרכיב המוביל את הצמיחה בסקטור התעשייתי — בשיעורי גידול של 10 אחוזים ומעלה. לעומת זאת השנה ניזונה הצמיחה בעיקר מהקניות הביטחוניות: התוצר הנובע מביקוש זה גדל ב-16 אחוזים. בייצור לשם יצוא (ללא יהלומים) החריפה השנה ההאטה, שהחלה בשנת 1982 — עד כדי קיפאון מוחלט. קיפאון זה מקורו בצמצום היצוא הביטחוני, המתרכז בענפי המתכת וכלי ההובלה, ואילו בשאר המוצרים של ענפים אלו נרשמה עלייה.

לוח 10'
אינדיקטורים להתפתחות התעשייה, 1968 עד 1983

העלייה או הירידה (—) לעומת השנה הקודמת				ממוצע שנתי			
1983	1982	1981	1980	— 1979 1982	— 1973 1978	— 1968 1972	
3.5	0.9	6.3	— 3.0	2.2	4.9	15.1	הייצור ללא יהלומים ¹
1.6	1.5	1.4	— 3.3	1.0	— 0.1	9.1	תשומת ימי עבודה
1.7	2.0	2.6	— 3.9	1.0	1.8	8.0	מספר המועסקים
17.6	23.0	4.9	— 13.8	1.9	3.3	28.1	ההשקעה הגולמית הריאלית ²
5.0	4.0	4.3	6.0	5.3	7.7	6.7	מלאי הון גולמי ריאלי ³
1.8	— 0.6	4.8	0.3	1.2	5.0	5.5	התפוקה ליום עבודה ⁴
0.5	— 1.6	3.7	— 3.4	— 0.5	1.9	7.0	הפריון הכולל ⁵
— 0.7	0.3	11.9	15.3	9.4	11.4	16.6	היצוא התעשייתי הריאלי ללא יהלומים
3.5	3.0	5.0	3.7	4.6	— 1.7	— 4.2	השכר הריאלי ליחידת תפוקה ⁶
— 11.1	— 8.7	0.1	6.7	— 1.0	0.5	1.0	מחירי תשומות יחסית למחירי תפוקה

(1) נתוני הייצור, העבודה והשכר מותאמים לימי עבודה בפועל עד לשנת 1974.

(2) כולל כלי רכב.

(3) מלאי הון גולמי ריאלי לתחילת השנה.

(4) המושג "תפוקה" בלוח זה מחיחס לייצור התעשייתי.

(5) המקור לתשומת העבודה בחישוב הפריון הוא מדדי הייצור התעשייתי ולא סקרי כוח אדם.

(6) מדד סך תשלומי השכר מנוכה במדד מחירי התפוקה התעשייתית ומחולק במדד הייצור התעשייתי.

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

כיוון שיש תחלופה מסוימת בין צריכה מקומית של מוצרים ביטחוניים ליצוא של מוצרים אלו — ייתכן שהצטמצמות היצוא הביטחוני השנה מקורה הן בקשיים כלכליים בארצות היעד העיקריות של יצוא זה, והן בהתגברות הביקוש המקומי לאמצעי לחימה, שמלאיהם נדלדלו בעקבות מלחמת לבנון.

השינויים ביצוא התעשייתי למעט מוצרים ביטחוניים אינם ניתנים לכימות¹⁴, אולם אינדיקציות חלקיות מורות על האטת מה בשנתיים האחרונות, יחסית לשנים קודמות. הפיגור בהתאמת שער החליפין של השקל לקצב עליית המחירים המקומיים וירידת שערי המטבעות האירופיים ביחס לדולר פגעו, ללא ספק, בצמיחתם של רבים מענפי היצוא — חרף מנגנוני הפיצוי שיצרה הממשלה (ביטוח השער ליצואנים).

התאוששות המשקים בארצות המערב מהשפל הכלכלי ששרר בהם בשנתיים האחרונות השפיעה השפעה חיובית על היקף היצוא התעשייתי הישראלי; השוני בעוצמת ההתאוששות והשינויים בערכם היחסי של המטבעות האירופיים ביחס לדולר גרמו להסטת היצוא מאירופה לארצות הברית.

¹⁴ דיון מורחב בנושא היצוא התעשייתי ראה בסעיף היצוא בפרק ז', "מאזן התשלומים".

לוח ו' 11
 התוצר הנובע כתעשייה לפי שימושים סופיים¹, 1968 עד 1983
 (אחוזים)

התרומה לשינוי בתוצר הנובע			העלייה או הירידה (—) לעומת השנה הקודמת						
1983	1982	1981	1983	1982	1981	— 1976 — 1982 ⁴	— 1973 — 1975 ³	— 1968 — 1972 ²	
0.2	1.0	2.4	0.8	3.9	9.7	25	27	27	37
2.0	0.2	1.3	14.3	1.8	8.3	15	16	21	15
— 0.4	0.8	— 0.6	— 3.5	7.6	4.1	11	14	18	18
0.8	— 0.4	0.0	6.8	— 3.6	0.3	(12)	(14)	(18)	(18)
1.8	2.0	3.1	3.5	4.1	6.0	51	57	66	70
— 0.1	0.4	6.7	— 0.2	0.7	13.8	49	43	34	30
1.7	2.4	9.8	1.7	2.4	9.8	100	100	100	100
			3.5	0.9	6.3				

מדד הייצור התעשייתי
 (ללא יהלומים)

- (1) התוצר הנובע בכל שימוש הוא הערך המוסף שנוצר, במישרין ובעקיפין, בייצור המוצרים שנועדו לשימוש זה, כלומר — הוא כולל גם אומדן של התוצר כמוצרי הביניים, ששימשו בתהליך הייצור, אומדנים אלה מבוססים על נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לגבי השימושים הסופיים, ועל עיבודי מחלקת המחקר של בנק ישראל, על בסיס לוחות תשומה-תפוקה לשנת 1977/78 לגבי התוצר הנובע, החישובים הם במחירים קבועים של שנת 1977/78.
- (2) הממוצע לשנים אלה מבוסס על לוח תשומה-תפוקה לשנת 1969/68.
- (3) הממוצע לשנים אלה מבוסס על לוח תשומה-תפוקה לשנת 1975/76.
- (4) הממוצע לשנים אלה מבוסס על לוח תשומה-תפוקה לשנת 1977/78.

הייצור התעשייתי המופנה לצריכה הפרטית ולהשקעות בנכסים קבועים עלה השנה באחוז אחד וב־7 אחוזים, בהתאמה. השנה, כמו בשנתיים האחרונות, היו שיעורי העלייה של הקניות מיבוא בשני שימושים אלו גבוהים הרבה יותר מאשר בקניות מייצור מקומי (ראה לוח ו'־12) — בשל ההוזלה היחסית המתמדת של היבוא. מקורה של הוזלה זו בהאטת פיחות השקל, ששימש אמצעי מרכזי בניסיון לבלום את התהליך האינפלציוני במשק. בעקבות הייסוף הריאלי נוצרו, במשך שנת 1983, ציפיות לעלייה במחיר היחסי של מטבע חוץ, וסביר להניח, שציפיות אלו הגבירו את יבוא הציוד, המכונות והמוצרים בני־הקיימא. היבוא — שהיווה בשנת 1980 כ־25 אחוזים מסך הצריכה הפרטית של מוצרים תעשייתיים וכ־68 אחוזים מסך ההשקעות בציוד ובמכונות — גדל בשלוש השנים האחרונות, והגיע ל־36 אחוזים ול־76 אחוזים, בהתאמה, מצריכה זו.

לוח ו'־12

ההוצאה לצריכה פרטית ולהשקעות בציוד של מוצרי תעשייה, 1979 עד 1983
(שיעורי שינוי ריאליים, אחוזים)

התחלקות		שיעורי שינוי					
1983	1980	1983	1982	1981	1980	1979	
100	100	8	9	24	— 9	9	סך כל הצריכה הפרטית
64	75	2	4	16	— 7	2	מייצור מקומי
36	25	12	21	47	— 13	28	מיבוא
100	100	22	17	9	— 19	27	סך כל הציוד והמכונות
24	32	13	— 2	5	— 7	27	מייצור מקומי
76	68	25	25	11	— 24	27	מיבוא

הירידה בהשקעות בבנייה הקטינה השנה את התוצר התעשייתי של ענפים המספקים מוצרי ביניים לבנייה: ייצור מתכת בסיסית (ברזל לבניין) פחת ב־3 אחוזים, ובענפי העץ והמינרלים האל־מתכתיים היתה ירידה של כאחוז אחד. כן הצטמצם הייצור בענף כרייה וחציבה, ולעומת זאת עלה התוצר הנובע מייצור ציוד ומכונות בכ־18 אחוזים. אל גידול הביקוש לציוד מייצור מקומי חבר, כאמור, גידול בביקוש לציוד מיובא, בשיעור גבוה אף יותר. יבוא תשומות תעשייתיות המתחרות בייצור המקומי גדל השנה, ריאלי, ב־9 אחוזים, לאחר עלייה של 10 אחוזים ב־1982. קצבי גידול אלו עולים במדה ניכרת על קצבי הגידול של הייצור התעשייתי, ונראה, שההוזלה היחסית של תשומות מיבוא לעומת תשומות מייצור מקומי (ראה דיאגרמה ו'־1) היא שהגבירה את קניית התשומות המיובאות. ייתכן שחלק מקניות אלה שימש תחליף לקניית תשומות מייצור מקומי, וחלקן יועד להגדלת המלאי. גידולו של הייצור התעשייתי השנה, 3.5 אחוזים, התרכז בעיקר במחצית הראשונה, ובא בהמשך לעלייה ברביע האחרון של 1982. לקראת סוף 1983 הסתמנה ירידה קלה בייצור התעשייתי, ועמה ירידה בפריון העבודה. האטה זו בפעילות קשורה, כנראה, בשינויים שחלו במדיניות הכלכלית באוקטובר 1983. (ראה לוח ו'־15).

דיאגרמה ו'־1
התפתחות מדד המחירים של תשומות מיובאות, יחסית למחירי תשומות מייצור מקומי
1965 עד 1983
(הבסיס: 1972 = 100)

ב. רוחחיות התעשייה

משנת 1979 ואילך ניכרת בתעשייה עלייה רצופה של השכר ליחידת תפוקה¹⁵, כ־4.6 אחוזים, בממוצע שנתי. תופעה זו משקפת שני גורמים, שפעלו בתקופה זו במשולב: עלייה ריאלית (6.9 אחוזים, בממוצע שנתי) בשכר ליום עבודה מנקודת ראות המעביד¹⁶, ולעומתה האטה ניכרת בקצב הגידול של פרוין העבודה (1.2 אחוזים בלבד בממוצע שנתי). דיאגרמה ו'־2 מבליטה את השוני שבין התקופה שמ־1979 עד 1983 לתקופות שקדמו לה: בשנים 1966 עד 1974 ירד השכר ליחידת תפוקה ירידה מתמדת, ואילו מ־1975 עד 1979 היתה רמתו יציבה יחסית.

נראה, שעליית השכר ליחידת תפוקה בשנים האחרונות תרמה רבות להאטת קצב הגידול של התוצר התעשייתי, והיה ניתן לצפות, שפגיעה זו ברווחיות תגרום להקטנת ביקושו של מגזר התעשייה לעבודה ואף לפיטורי עובדים. עם זאת קיים גורם מפצה, לפחות בשנתיים האחרונות: בתנאי הסחר של התעשייה ניכר שיפור, המתבטא בירידת מחירי התשומות (מיבוא ומייצור מקומי) לעומת מחירי התפוקה התעשייתית. (ראה דיאגרמה ו'־2).

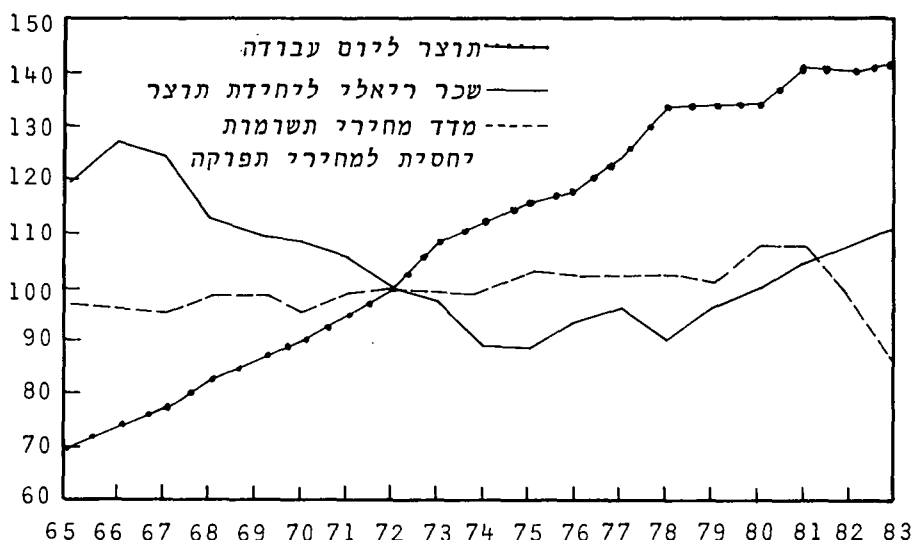
ירידה זו במחירים היחסיים של התשומות עשויה להשפיע לחיוב על הפריון, שכן לפי ממצאים אמפיריים, תרמה העלייה היחסית של מחירי חומרי הגלם בשנות השבעים לירידת הפריון באותה התקופה¹⁷. לעומת זאת התחזק בשנים האחרונות גורם אחר, המשפיע, כנראה, על התפתחות הפריון: האצת האינפלציה. ההאצה בעליית המחירים גורמת לירידה בפריון; זאת משום שהפיזור הרב בשינויי המחירים היחסיים של מוצרים וגורמי ייצור מגביר את אי־הוודאות בקרב היצרנים.

¹⁵ מדד: סך תשלומי השכר מנוכה במדד מחירי התפוקה התעשייתית ומחולק במדד הייצור התעשייתי (חלקה של התמורה לעבודה כתוצר).

¹⁶ מדד: סך תשלומי השכר מנוכה במדד מחירי התפוקה התעשייתית ומחולק במדד ימי העבודה.

¹⁷ ראה: בר־נתן, מ' (1983). "השפעת העלייה במחירי חומרי הגלם על הפריון ועל הרווחיות בתעשייה, 1965 עד 1980", סקר בנק ישראל 57 (דצמבר).

דיאגרמה ו' 2
 התוצר, השכר הריאלי והמחירים היחסיים של התשומות, 1965 עד 1983
 (הבסיס = 100 (1972)

ג. השקעות, מלאי הון ושינוי מבני כתעשייה

ההשקעות במבנים ובציוד כתעשייה גדלו השנה בכ-18 אחוזים, ומלאי ההון הריאלי לתחילת 1984 גדל בכ-6 אחוזים. הציוד במלאי ההון התעשייתי גדל בשלוש השנים האחרונות בשיעור ממוצע של 6 אחוזים לשנה, בעוד ששיעור הגידול במלאי המבנים היה כאחוז אחד בלבד. כך נמשכה מגמת העלייה במשקלו של הציוד במלאי ההון, מגמה שראשיתה בתחילת שנות השבעים. שיעור השינוי במלאי ההון של הציוד (6 אחוזים) הוא גבוה לעומת שיעור הגידול המתון יחסית בתוצר התעשייתי (כ-2 אחוזים לשנה). יש סברה האומרת, שהפרש זה נובע מהתקצרות החיים הכלכליים של הציוד — כך שחלק גדל והולך מן ההשקעות מיועד לחידוש הציוד, הנגרט בקצב גובר. משום כך מחקבלת הטיה כלפי מעלה באומדני מלאי ההון¹⁸. ההשקעות התרכזו השנה בענפי המחצבים (בביצוע תכנית מקלף להגברת הפקת אשלג ובמפעלי פוספטים), הכימיקלים (בתי זיקוק ומפעלי מכתשים), החשמל והאלקטרוניקה (ענף המייצר בעיקר ליצוא) ומוצרי המתכת.

ההשקעות כתעשייה גדלו השנה בכ-18 אחוזים. גידולן לווה בירידה ריאלית של כ-20 אחוזים באשראי הלא-מוכוון לטווח בינוני וארוך ובצמצום של כ-5 אחוזים בהלוואות הפיתוח ובמענקים. רכיבי האשראי והתמיכה דלעיל עלו בשלושת הרביעים הראשונים של השנה, ואילו ברביע האחרון שלה היתה בהם ירידה תלולה. ברביע זה חלה החמרה בתנאי מתן הלוואות הפיתוח, לאחר שעוד בחודש יולי הועלו שיעורי הריבית עליהן. יש להניח, כי עיקר ההשפעה של צעדים אלו על היקף ההשקעות יורגש בעתיד.

¹⁸ ראה: בנק ישראל, דוח לשנת 1982, פרק ב', סעיף ההשקעות, וכן ברוח זה.

גיוס הון מניות דרך הבורסה – שהיה מקור מימון מרכזי בשנה שעברה – ירד השנה נומינלית. מימון השקעות בתעשייה השנה ניזון אפוא בעיקר מגידולו המואץ של האשראי בשנה שעברה (כ-54 אחוזים, ריאליזציה) ומהמשך זמינותו בתחילת 1983.

בעשור האחרון מתחולל בתעשייה שינוי מבני – פרי ההתמחות במוצרי יצוא שניתן לכנותם "מתקדמים", בהיותם עתירי הון אנושי. מ-1970 עד 1983 גדל חלקם של הענפים כימיקלים, מוצרי מתכת, מכונות, ציוד חשמלי ואלקטרוני וכלי הובלה במלאי ההון התעשייתי, מ-33 אחוזים ל-51 אחוזים – וזאת על חשבון ענפים "מסורתיים" כמזון, טקסטיל והלבשה, תעשיות קלות ומחצבים¹⁹.

בקבוצת הענפים ה"מתקדמים" מרוכזת מרבית ההשקעה במחקר ופיתוח. בשנת 1981, למשל, נטלו מפעלי קבוצה זו כ-90 אחוזים מסך ההשקעות במחקר ופיתוח אזורי. (ראה לוח ו-13).

את מגמת ההתמחות, שהשתררה בתעשייה בעשור האחרון, ניתן לבחון על פי ההבדלים הבין-ענפיים בקצבי הגידול הריאליים של היצוא: מתברר, ששיעורי הגידול של יצוא הענפים ה"מתקדמים" עולים על אלו של הענפים ה"מסורתיים". חריגה ממגמה זו ניכרה בשנתיים האחרונות (1982 ו-1983), שבהן הצטמצם היקף היצוא של כמה מן הענפים ה"מתקדמים".

לוח ו-13

מאפייני ענפי התעשייה ושיעורי גידול ריאליים ביצוא, 1970 עד 1983

שיעורי גידול ריאליים ביצוא (ממוצע שנתי) 1983-1975	ההון הפיסי ³		התחלקות סך ההשקעות במחקר ופיתוח אזורי		מלאי הון אנושי ליום עבודה ² 1980
	1983	1970	1981/82		
	(א ח ו ז י מ)			(שקלים, מחירי 1971)	
מתקדמים ¹	14	51	34	89	19
כימיקלים ודלק	12	15	13	12	17
מתכת ומכונות	10	19	14	9	16
חשמל ואלקטרוניקה	18	11	3	47	23
כלי הובלה	21	6	4	21	22
ענפים מסורתיים ¹	8	49	66	11	13
מזון	6	10	16	2	13
טקסטיל, הלבשה ועור	6	10	17	(0.4)	13
כרייה וחציבה	10	12	14	9	16
יתר הענפים ⁴	8	17	19		13
סך הכול	11	100	100	100	15.6

(1) סיווג הענפים לקבוצות נקבע לפי רמת מלאי ההון האנושי לעובד. ענף הכרייה והחציבה סווג כ"מסורתי". בהיותו ענף העוסק בעיבוד ראשוני של אוצרות טבע.

(2) מלאי ההון האנושי מבוסס על סך ההוצאות הכרוכות בהשגת רמות השכלה נתונות.

(3) תחילת שנים.

(4) נייר, דפוס, הוצאה לאור, גומי ופלסטיק ושונות.

¹⁹ ענף המחצבים מסווג כ"מסורתי", משום שהוא עוסק בעיבוד ראשוני של אוצרות טבע.

ד. ההתפתחות בענפי התעשייה

(1) מכרות ומחצבים

היקף הייצור בענף זה ירד השנה בכ-7 אחוזים. הייצור המיועד לשוק המקומי (חציבת אבן וכריית חול) ירד, בגלל השפל ששרר בענף הבנייה, כן פחת הייצור המיועד בעיקר ליצוא (אשלג ופוספטים), תוך עלייה (של כ-17 אחוזים) ביצוא של מוצרים אלו. חלק משמעותי של יצוא זה בוצע בתוך המלאי, שהצטבר בשנים קודמות.

(2) מזון, משקאות וטבק

השנה היתה עלייה ריאלית במכירות של מוצרים אלו לשוק המקומי, ואילו היצוא ירד כמותית, תוך ירידת מחירים, על רקע תחרות גוברת בשוקי היצוא. קצב גידולו של הייצור המיועד לשוק המקומי עלה על קצב גידולה של ההכנסה הפנויה — כנראה בשל הגברת הסבסוד הממשלתי של מוצרי היסוד במשך השנה (עד אוקטובר).

(3) טקסטיל, הלבשה ועור

היקף הייצור בענף זה הצטמצם השנה בכ-5 אחוזים. הצמצום, שהקיף את כל ענפי המשנה, מקורו בירידת המכירות לשוק המקומי. צריכת המוצרים הסופיים של ענפים אלו גדלה השנה בכ-3 אחוזים, ומכאן שהביקוש הוסט, במדה רבה, אל היבוא. זוהי תוצאת ההוזלה היחסית של המוצרים המיובאים — מחמת ההאטה בפיחות השקל, שנמשכה עד לרביע האחרון של השנה. האטת הפיחות גרמה הסטה ליבוא גם במוצרי ביניים של ענפי הטקסטיל.

(4) נייר, דפוס והוצאה לאור

הייצור של ענף הנייר גדל השנה בכאחוז, בעיקר הודות להרחבת התפוקה של נייר בסיסי (5 אחוזים), ואילו הייצור של מוצרי נייר נשאר יציב. היצוא הישיר של נייר — שהוא חלק קטן מן היצוא הכולל של הענף²⁰, המהווה כשליש מתפוקתו — כמעט לא גדל השנה. ענף הדפוס וההוצאה לאור הגדיל בשנת 1983 את תפוקתו בכ-5 אחוזים, ואת היצוא שלו בכ-30 אחוזים. ראויה לציון עלייה של כ-20 אחוזים בהוצאת ספרים לשוק המקומי.

(5) עץ, מינרלים אל-מתכתיים ומתכת בסיסית

הייצור של קבוצת ענפים זו, המייעדת חלק ניכר מתפוקתה לענף הבנייה, ירד השנה בכ-2 אחוזים, בשל ירידה בשיעור דומה של ההשקעות בענף הבנייה, וכן בשל הקיפאון ביצוא של מוצרי ענפים אלו (לבידים, מוצרי אסבסט, מוצרי מתכות אל-ברזליות).

(6) מוצרי מתכת, מכונות, ציוד חשמלי ואלקטרוני וכלי הובלה

בקבוצת ענפים זו מהווה היצוא מעל ל-40 אחוזים מסך התפוקה, וכלול בו רוב רובו של היצוא הביטחוני. יצוא זה ירד השנה ירידה תלולה, מחמת קשיים כלכליים ומדיניים בארצות היעד — בעוד שביצוא האזרחי של קבוצה זו היתה עלייה משמעותית. נטו ירד סך היצוא של קבוצת ענפים זו בכ-8 אחוזים.

²⁰ כולל יצוא ישיר ויצוא עקיף.

לוח ו' 14
היצור והיצוא התעשייתי לפי ענפי משנה מקובצים, 1983
(אחוזים)

השינוי הריאלי ב-1983 לעומת 1982		משקל הענף (1982)	
במדר הייצור	כיצוא	התעשייתי	התעשייתי
כרייה וחציבה	6.5 —	16.7	3.2
מזון משקאות וטבק	7.5	— 3.2	12.6
טקסטיל, הלכשה ועור	— 5.1	4.7	13.6
נייר, דפוס והוצאה לאור	4.2	22.5	5.6
עץ, מינרלים אל-מתכתיים ומתכת כסית	— 2.1	1.1	9.9
מוצרים כימיים, גומי ופלסטיק	10.5	8.3	13.6
מוצרי מתכת, מכונות, ציוד חשמלי	4.3	— 7.9	40.0
ואלקטרוני וכלי הובלה	17.0	— 3.9	1.5
שונות	3.5	— 0.7	100.0
סך הכול			

לוח ו' 15
אינדיקטורים להתפתחות התעשייה¹, 1982 ו-1983
(השינוי ברביע לעומת הרביע הקודם, אחוזים)

2 1 9 8 3				1 9 8 2			
IV	III	II	I	IV	III	II	I
— 1.4	— 0.3	7.4	— 3.8	3.3	1.2	— 1.7	0.5
— 0.8	3.5	0.4	— 1.2	— 4.6	1.0	— 1.8	— 4.7
0.2	0.3	0.9	0.4	0.5	— 0.1	0.4	1.0
1.3	— 1.5	3.9	— 3.1	3.2	0.0	0.1	0.0
— 2.7	1.3	3.3	— 0.7	0.2	1.3	— 1.8	0.2

(1) סך כל התעשייה. למעט יהלומים, נחושים מנוכי עונתיות.

(2) נחושים ארעיים.

(3) הייצור התעשייתי נלקח ממקור סטטיסטי שונה משאר הנתונים, ויש להיזהר בהשוואת ההתפתחות בו להתפתחויות הרבעוניות במשתנים האחרים.

המקור: נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

הירידה ביצוא הביטחוני קוזה על ידי ביקושי המגזר הביטחוני המקומי, שהשלים מלאים של אמצעי לחימה לאחר תקופת הקרבות בלבנון. לפיכך לא נפגע היקף הייצור של קבוצת ענפים זו, ואף התרחב בכ-4 אחוזים. להתרחבותו תרמו גם היצוא האזרחי והביקוש לצידוד מקומי, שגדל הודות לעלייה בהשקעות.

4. התחבורה והתקשורת

א. קווי ההתפתחות העיקריים

סך התפוקה במחירי שוק וסך התוצר של ענף התחבורה והתקשורת עלו ב-1983 55 עד 6 אחוזים לעומת השנה הקודמת.

תפוקת הענף מיועדת בעיקרה לשלושה שימושים שונים: לצריכה הפרטית, ליצוא ולביקושי ענפים אחרים. תפוקת הענף לצריכה הפרטית מכוונת בעיקר לאוטובוסים (בקווים קבועים) לרוב ענף התקשורת ולחלק מתפוקת התעופה (הנובע מייצואת ישראלים לחו"ל). רכיב זה המהווה כרבע מתפוקת הענף, מושפע מהשינויים בהכנסה הפנויה שלא השתנתה השנה במונחים ריאליים, ומהשינויים במחירים היחסיים שירדו ב-1983 ירידה תלולה. סך תפוקת הענף, המיועדת לצריכה הפרטית, גדל בכ-10 אחוזים.

שימוש אחר לתפוקת הענף הוא היצוא, בעיקר יצוא שירותי תעופה (הסעת תיירים) ויצוא שירותי ספנות. רכיב זה, הנוטל כמחצית מתפוקת הענף, גדל בכ-6 אחוזים בעקבות גידול במספר התיירים לישראל. השימוש הנוסף לתפוקת הענף הוא הביקושים הנגזרים של ענפי משק אחרים (בעיקר משאיות); רכיב זה — כרבע מתפוקת הענף — עלה בכ-2 אחוזים ב-1983. ההשקעה בענף התחבורה והתקשורת התרחבה ריאליית ב-1983 בכ-19 אחוזים, לאחר גידול של 22 אחוזים ב-1982, והתפתחות זו בשנתיים האחרונות משקפת בעיקר גידול בהשקעה בכלי רכב. למרות שההשקעה בכבישים עלתה ב-8 אחוזים ב-1983, היתה רמתה נמוכה ב-6 אחוזים לעומת 1980. מלאי ההון בכבישים עלה מתחילת 1980 לתחילת 1983 בכ-8 אחוזים, ואילו המצבה השנתית הממוצעת של כלי הרכב המנועיים (אוטובוסים, מוניות, מכוניות פרטיות ומשאיות) עלתה באותה תקופה ב-30 אחוזים ומעלה.

מלאי ההון בתחבורה ובתקשורת (ללא כבישים) עלה בראשית 1983 בכאחוז אחד לעומת אשתקד, ואף פחות מכך לעומת ראשית 1980. זהו גידול מתון יחסית לגידול בהשקעה, והדבר משקף את העובדה, שרוב ההשקעה מחליפה הון שנגרט.

מספר המועסקים ב-1983 היה נמוך בכאחוז לעומת 1982 וגם לעומת 1980. תשומת שעות העבודה לא השתנתה ב-1983 לעומת השנה הקודמת ולעומת 1980. על רקע שינויים קטנים אלה בגורמי הייצור, מבטאת העלייה בתוצר השנה גידול רב בפיריון המדוד בענף. כלומר בניצולת גורמי הייצור. במשך שלוש השנים האחרונות גדל התוצר ב-10 אחוזים לערך, דהיינו עלייה שנתית ממוצעת של כ-3 אחוזים בפיריון.

ב. הסעת נוסעים פנים-ארצית

התפוקה של ענף הסעת נוסעים פנים-ארצית²¹ ירדה בכ-3 אחוזים לעומת השנה הקודמת. הירידה בתפוקת האוטובוסים התרחשה הן בתפוקת הקווים הקבועים והן בתפוקת הנסיעות

²¹ ענף זה מורכב מאוטובוסים, מוניות והסעת נוסעים ברכבת. אין נתונים סטטיסטיים על כל הענף, וחסרים נתונים על פעילות החיור והטיול והסעות מיוחדות. פרט לפעילות "אגד" ו"דן", זאת ועוד: התחלקות הנתונים הכספיים על פני שנים קלנדריית לקויה מבחינת המהימנות הסטטיסטית. השינוי בתפוקת המוניות נאמד בכנק ישראל על פי אינדיקטורים, ולא במדידה ישירה. הואיל ותפוקת "ארקיע" נכללה בסעיף ו' להלן (תעופה ושדות תעופה), לא כללנו בענף הסעת הנוסעים הפנים-ארצית את הנוסעים בקווי-התעופה.

לוח ו' 16
השינויים בתפוקה הריאלית, במחירים ובתוצר של התחבורה והתקשורת, לפי ענפי משנה, 1979 עד 1983
(העלייה או הירידה (—) אחוזים)

	ב מחירים				בתפוקה				אומדן המשקל בתוצר הגולמי של הענף ב-1982 (מחירי 1972/73)		
	1983	1982	1981	1980	1983	1982	1981	1980	1979	1982	
תחבורה יבשתית	131	122	120	165	-0.1	2.1	3.8	-5.5	2.3	33	35
אוטובוסים	120	119	91	200	-3.5	7.7	5.6	-11.3	-0.6	9	11
מוניות	120	115	109	147	-3.0	0.0	4.0	-5.0	2.0	3	4
משאיות	138	125	136	154	1.7	-0.3	3.4	-3.6	3.5	20	18
רכבת	120	104	156	127	3.5	6.5	-4.3	8.2	7.7	1	2
תחבורה אחרת	108	110	81	141	11.5	3.4	12.2	5.7	6.1	19	28
קווי דלק	109	110	136	97	0.0	0.0	-8.7	25.0	-69.0	0	1
תקשורת	108	110	80	142	11.5	3.5	12.6	5.3	12.2	19	27
ספנות ונמלים	122	111	133	121	2.5	-1.9	-0.2	-4.3	8.2	33	24
ספנות	113	110	131	125	2.2	-3.0	-0.9	-2.2	6.1	28	18
נמלים	174	115	147	101	4.0	3.9	4.0	-14.2	19.1	5	6
תעופה ושדות תעופה	126	96	123	147	16.5	-5.4	3.6	-10.2	13.8	15	13
תעופה	123	95	119	150	16.8	-5.7	2.7	-11.2	14.0	13	11
שדות תעופה	143	99	153	121	14.7	-2.6	11.6	0.0	11.4	2	2
סך כל התפוקה											
במחירי שוק	123	112	117	141	5.4	-0.3	4.1	-3.7	7.2	100	100
סך כל התוצר הגולמי במחירי 1972/73					5.9	-0.4	4.7	-3.9	5.9		

הערות:

- (א) התפוקה היא במחירי שוק, כולל מס ערך מוסף, למעט סובסידיות לאוטובוסים וגירעון הרכבת.
(ב) הבסיס לאומדן השינוי בתוצר הענף הם נתוני לוחות תשומה-תפוקה לשנת 1972/73: שינויי התפוקה השנתיים בענפי המשנה משמשים אינדיקציה לשינוי התוצר במחירים קבועים.
(ג) נתוני 1979 עד 1982 מתוקנים. נתוני 1983 ארעיים.
(ד) התפוקה במוניות, במשאיות, בקווי דלק ובחלק מן הספנות חושבה בבנק ישראל, על-פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה והגורמים הפעילים בענפי משק אלה.
(ה) החישובים — לפני עיגול המספרים.
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ובנק ישראל.

המיוחדות והטיולים. סך הקילומטר' של האוטובוסים גדל ב-6 אחוזים, והדבר מצביע על ירידה בפדיון הממוצע לקילומטר. הירידה בתפוקת האוטובוסים בנסיעות מיוחדות וטיולים תמוהה לאור העלייה במספר התיירים בארץ.

הירידה בתפוקה בקווים קבועים אירעה בתקופה שבה לא השתנתה ההכנסה הפנויה הריאלית. ניתן להבין זאת על יסוד הסברה, שגמישות הביקוש לשירותי האוטובוסים נמוכה ואף שלילית. ההאצה הנוספת בגידול מספר המכוניות הפרטיות ב-1983 מחזקת סברה זו: מספרן גדל בכ-14 אחוזים בממוצע שנתי; לעומת זאת גדל סך הקילומטר' שלהן בשיעור של 2 אחוזים בלבד. ירידת התפוקה בקווים קבועים בולטת על רקע העמקה נוספת בסובסידיה לתחבורה הציבורית ב-1983.

בחינת שיעורי הסובסידיה לתחבורה, המוצגים בלוח 17, מלמדת על מגמת עלייה מאז 1972, שהגיעה לשיא ב-1983. מחיר נסיעה באוטובוסים יחסית למדד המחירים לצרכן ירד לעומת 1972 דווקא בתקופה שבה האמיר מחיר הדלק. יש לציין, שסביב מגמת העלייה בסובסידיות, נתון שיעורה בשנים האחרונות לתנודות חריפות, כתוצאה מהשינויים התכופים במדיניות בשנים

לוח ו' 17

הסובסידיות לתחבורה הציבורית, 1972 עד 1983

שנה	סובסידיות לתחבורה הציבורית ¹	סובסידיות פדיון קוים קבועים	סובסידיות סך הכול פדיון	עליית מחיר תפוקת האוטובוסים	העלייה במדד הכללי לצרכן	העלייה במדד מחירי תשומה באוטובוסים ²
	(מיליוני שקלים שוטפים)					
				כל שנה לעומת קודמתה		
				(אחוזים)		
1972	37	19	14			
1973	48	19	14	11	20	26
1974	20	38	26	39	40	48
1975	22	29	21	42	39	48
1976	48	47	32	29	31	27
1977	81	58	39	39	35	39
1978	160	84	53	33	51	56
1979	300	87	55	83	78	77
1980	506	49	35	200	131	144
1981	2,047	108	69	91	117	128
1982	4,233	92	61	119	120	119
1983	15,657	163	107	120	146	134

(1) לא כולל את חלקו של משרד הביטחון עבור הסעות חיילים. סכום זה אינו בהיקף שיש בו כדי לשנות את התמונה דלעיל.

(2) עד 1979. מדד מחירי תשומה באוטובוסים אינו משקף את שכר חברי הקואופרטיבים.

(3) בתקופה ספטמבר 1971 – אוגוסט 1972.

(4) בתקופה ספטמבר 1972 – אוגוסט 1973.

המקור: החשב הכללי, משרד התחבורה והלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

אלה. המצדדים במתן סובסידיות לתחבורה הציבורית טוענים, כי פעולה זו עשויה להקטין את הצפיפות בדרכים, ובהתאם להשפעה זו יש לקבוע את שיעורה.

ג. הובלת מטענים פנים-ארצית

התפוקה מהובלת מטענים פנים ארצית²² עלתה ב-1983 בכ-2 אחוזים לעומת קודמתה. תפוקת המשאיות, שהיא כ-95 מתפוקת הענף, עלתה ב-1.5 אחוזים ויותר²³, ואילו יתרת תפוקתו של הענף – הובלת מטענים ברכבת – גדלה ב-4 אחוזים. הגידול בתפוקת המשאיות נובע ממספר גורמים: גידול של כ-3.5 אחוזים בתפוקת התעשייה, הנוטלת מחצית ויותר מן הביקוש לשירותי הובלה; גידול של כ-4 אחוזים בתפוקת החקלאית שמשקלה בביקוש לשירותי הובלה מגיע לכ-15 אחוזים; וירידה בת 1.4 אחוזים בתפוקת ענף הבנייה, הנוטלת כרבע מתפוקת ענף המשאיות. (סך הקילומטרז' של המשאיות לא השתנה השנה, ולפיכך עשויה העלייה בתפוקה להיות נמוכה יותר מהנאמדת.) המצבה הממוצעת של המשאיות עלתה בכ-7 אחוזים ב-1983 לעומת 1982, ובכ-22 אחוזים לעומת 1980. שיעור גידולה הנמוך של התפוקה יחסית לגידול במצבת המשאיות בשלוש השנים האחרונות מורה על ירידה בניצולת המשאיות. (ראה לוח ו'-16.)

ד. התקשורת

תפוקת ענף התקשורת עלתה ב-1983 בכ-12 אחוזים, לאחר 3 אחוזים ב-1982²⁴. בחמש השנים האחרונות גדלה תפוקה זו בממוצע בכ-9 אחוזים לשנה. בטווח הארוך מושפע הביקוש לתפוקת הענף ממספר הטלפונים; זה גדל בשיעור דומה לתפוקה ב-5 השנים האחרונות. בטווח הקצר מושפעת כנראה תפוקת הענף מירידה במחיר היחסי של התפוקה: ב-1983 עלו מחירי תפוקה זו ב-108 אחוזים לעומת עלייה של 146 אחוזים במדד המחירים לצרכן. המחיר היחסי האמור היה ב-1983 נמוך בכ-40 אחוזים מאשר ב-1978, ירידה שהתרכזה בשנים 1979, 1981 ו-1983; בשנים אלה עלתה התפוקה הריאלית, עלייה תלולה מעבר לגידול במספר הטלפונים (ראה לוח ו'-16).

מספר הבקשות הממתינות להתקנת טלפונים עלה בסוף 1983 בכ-14 אחוזים לעומת סוף 1982, לאחר עלייה של 11 אחוזים בסוף 1982. מספר ההתקנות החדשות פחת ב-6 אחוזים, לאחר 10 אחוזי ירידה אשתקד.

ה. ספנות ונמלים

התפוקה הריאלית של ענף הספנות הישראלי עלתה ב-1983 בכ-2.5 אחוזים לאחר ירידה של כ-2 אחוזים ב-1982. העלייה ב-1983 כולטת על רקע השפל המעמיק בשוק הספנות העולמי. התרומה העיקרית לגידול בתפוקה ב-1983 נובעת מעליית הובלת המטענים בין נמלים זרים בכ-15 אחוזים. כבעבר, גם השנה הורידו חברות הספנות הישראליות את המחירים כדי להגדיל את

²² כולל משאיות והובלת מטענים ברכבת.

²³ השינוי בתפוקת ענף המשאיות אינו נמדד במישרין, אלא נאמד על פי אינדיקטורים, ולפיכך יש לדון בו בזהירות.

²⁴ השינוי בתפוקת ענף התקשורת נמדד לפי השינוי בפדיון, במחירים קבועים. מספר פעימות המונה, שגם הוא אינדיקטור לגידול בתפוקה, גדל ב-11 אחוזים ב-1983.

לוח 18'

הפדיון במחירים שוטפים והשינוי בתפוקה בספנות הישראלית, 1981 עד 1983¹

העלייה או הירידה (—) בתפוקה הריאלית ¹			התפלגות הפדיון						
1983	1982	1981	1983	1982	1981	² 1983	² 1982	² 1981	
(אחוזים)						(מיליוני שקלים)			
הפדיון לפי סוג ההובלה									
5.8	4.8	0.6	96	93	83	42,752	18,997	8,503	הובלת מטענים (לרבות דלק)
2.0	9.7	5.7	33	35	30	14,871	7,147	3,049	מזה: מטעני יבוא
— 12.6	— 9.9	— 1.0	15	16	15	6,699	3,333	1,514	מטעני יצוא
15.0	7.0	— 4.5	48	42	38	21,182	8,517	3,940	מטענים בין נמלים זרים
— 52.0	— 42.6	— 3.5	3	6	15	1,291	1,242	1,496	החכרה לזרים ³
— 4.1	— 43.5	— 3.4	1	1	2	555	272	226	שוונת
2.2	— 3.0	— 0.9	100	100	100	44,598	20,511	10,225	סך הכול
— 2.5	2.8	3.2	48	51	45	21,570	10,480	4,563	מזה: הובלת מטעני יבוא ויצוא
הובלת מטענים בין נמלים									
6.5	— 4.8	— 4.2	50	48	53	22,473	9,759	5,436	זרים והחכרה לזרים

- (1) החישובים — לפני עיגול המספרים.
 (2) נתוני 1981 ו-1982 מתוקנים; נתוני 1983 ארעיים.
 (3) לא כולל החכרות בין חברות ישראליות לבין עצמן.
 (4) העלייה או הירידה בתפוקה — על פי חישובי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה: ההחכרה לזרים — על פי חישובי בנק ישראל.
 המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ובנק ישראל.

פעילותן בשוק המצטמק. מחירי הובלת היבוא והיצוא ירדו גם הם השנה, יחסית לשער הדולר, עם התגברות התחרות מצד חברות זרות²⁵.

השפל בספנות העולמית נמשך השנה, אם כי התמתן במקצת: סך הטון-מיל שהובלו בספנות העולמית ירד בכ-4 אחוז ב-1983 לאחר ירידה של כ-15 אחוזים בשנה הקודמת. כושר ההובלה של הצי העולמי החל להצטמק ב-1983, לאחר עלייה רצופה בשנים האחרונות, כלומר הביקוש להובלה ימית המשיך לרדת יחסית להיצע. הדבר התבטא בהוזלה נוספת במחירי ההובלה הימית, שהיתה מתונה יחסית השנה. בסוף השנה ניכרה במחירי ההובלה עלייה, בשל ההשפעה המצטברת של גידול בסחר העולמי. השפל בספנות העולמית בשנים האחרונות היה עמוק מהשפל בסחר העולמי, ובמקביל ניכר פיגור גם בתהליך ההתאוששות של הספנות אחר

²⁵ הובלות היבוא והיצוא נעשות בדרך כלל על סמך התקשרויות ארוכות טווח, אולם גם לכוחות השוק השפעה ניכרת, יחסית.

לוח ו' 19
הפדיון בשירותי ההובלה האווירית לפי ענפי משנה ולפי סוג השירות, 1979 עד 1983¹

העלייה או הירידה (—) בתפוקה הריאלית					התפלגות הפדיון						
1983	1982	1981	1980	1979	1983	1982	1981	1983 ³	1982	1981	
(אחוזים)					(אחוזים)			(מיליוני שקלים)			
											הפדיון לפי ענף ²
17.1	— 5.8	3.1	— 9.9	14.0	87.2	88.0	88.9	26,468	10,139	5,526	חברות תעופה
14.7	— 2.6	11.6	0.0	11.4	12.8	12.0	11.1	3,875	1,388	693	נמלי תעופה
											הפדיון לפי סוג השירות ²
17.2	— 6.6	1.6	— 6.5	10.9	66.3	67.9	70.3	20,116	7,821	4,371	נוסעים
15.3	— 0.9	3.1	— 10.0	32.6	22.6	21.7	19.4	6,851	2,504	1,207	מטענים
15.9	— 4.7	27.8	— 25.5	4.3	11.1	10.4	10.3	3,376	1,201	641	אחר
16.9	— 5.4	4.0	— 8.9	13.8	100.0	100.0	100.0	30,343	11,527	6,219	סך הכול

(1) החישובים — לפני עיגול המספרים.
(2) לא כולל החכרת מטוסים לחברות ישראליות.
(3) נתונים ארעיים.
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

התאוששות הסחר; סיבת הדבר נעוצה בירידה ביבוא הנפט ובקיצור הקווים ביבוא זה, וכן בירידה בסחר בעפרות ברזל.

ב-1983 נמשכה הירידה בהחכרה לזרים והתעצמה, והיא נבעה מקשיים במציאת חוברים. ב-1980 הסתכם הפדיון מסעיף זה ב-17 אחוזים מכלל פדיון הענף, והוא ירד ב-1983 ל-3 אחוזים. קשיים במציאת חוברים הביאו גם לירידה בחכירה מזרים. (ראה פרק ז', "מאזן התשלומים"). הגידול בהובלת מטעני יבוא ויצוא פיגר אתר הגידול ביבוא לישראל וביצוא ממנה, דבר המצביע, כנראה, על הגברת התחרות מצד הספנות הזרה בהובלת מטעני יבוא ויצוא. מלאי ההון באניות יורד ברציפות בשנים האחרונות, ורמתו בראשית 1983 היתה נמוכה ב-7 אחוזים מזו של ראשית 1980. שיעור ירידת התפוקה היה נמוך יותר, כלומר בניצולת האניות לא חלה הרעה.

תפוקת הנמלים עלתה בכ-4 אחוזים, בדומה לעלייה ביבוא הסחורות, כבשנים הקודמות.

1. תעופה ושדות תעופה

בשנת 1983 חלה עלייה יוצאת דופן בתפוקת הענף: כ-17 אחוזים. תפוקת חברות התעופה גדלה בכ-17 אחוזים, ותפוקת שדות התעופה — בכ-15 אחוזים. התעופה העולמית גדלה כמותית ב-2-4 אחוזים (במספר הנוסעים-ק"מ).

הגידול בתפוקה נובע הן מעליית מספר התיירים שהגיעו בדרך האוויר (כ-8 אחוזים) והן מגידול מספר הישראלים היוצאים לחו"ל (כ-20 אחוזים). יש לזכור, שהתפוקה בשנה הקודמת ירדה בגין מלחמת לבנון והשבתת "אל-על". השבתה זו נמשכה מה-13 לספטמבר 1982 ועד ה-14 לינואר 1983. החזרה לפעילות סדירה היתה למעשה הדרגתית, ונמשכה עד מארס 1983. כמו בכל שאר ענפי התחבורה, ירד ב-1983 המחיר היחסי של תפוקת התעופה יחסית למדד המחירים לצרכן. במקרה זה ירד המחיר כתוצאה מתחרות גוברת: גדל חלקן של חברות אחרות פרט ל"אל-על" ("מעוף", "אריקע" ו"קא"ל") עד כדי 11 אחוזים מהתפוקה, לעומת פחות מ-8 אחוזים ב-1981.

ב-1983 חלה עלייה, בשיעור של כ-13 אחוזים, במספר הנוסעים-ק"מ, לאחר ירידה של כ-16 אחוזים במספר הנוסעים-ק"מ שטסו במטוסי "אל-על" בשנה הקודמת. גם בכמות הטון-ק"מ חלה ב-1983 עלייה של 11 אחוזים, לאחר ירידה בשיעור דומה בשנה הקודמת.

5. הבנייה

א. הפעילות הריאלית בענף

בשנת 1983 הצטמצמה תפוקת ענף הבנייה בכאחוז אחד, לאחר ירידה דומה אשתקד. ההשקעות בבנייה למגורים ירדו השנה בכ-7 אחוזים, תוך ירידה תלולה בהשקעות הסקטור הציבורי, ואילו ההשקעות בבנייה שלא למגורים ובעבודות עפר עלו בכ-4 אחוזים. עלייה זו, המתיישבת עם הגידול הניכר של ההשקעות בציוד בשנתיים האחרונות, מסמנת שינוי במגמת הירידה, השוררת בהשקעות במבנים ובתשתית בסקטור העסקי מאז 1974. המפנה בכיוון זה חל בשנת 1981: אז התרחבו במדה ניכרת התחלות הבנייה שלא למגורים. גידול של כ-15 אחוזים בהתחלות אלו השנה מבשר עלייה בפעילות מגזר זה בשנים הבאות²⁶. (ראה לוח ו'-20).

²⁶ דיון מפורט בהשקעות בבנייה שלא למגורים — ראה בסעיף ההשקעות של פרק ב', "התוצר והביקושים".

הירידה בהשקעות בבנייה למגורים מושפעת במדה רבה מההתפתחויות בתחום התחלות הבנייה בשנים קודמות. הירידה בביקוש לדירור בשנת 1982 גרמה לצמצום של כ-18 אחוזים בשטח התחלות הבנייה למגורים באותה השנה, והמשך הצטמצמות הביקושים בשנת 1983 גרם לירידה נוספת בת כ-5 אחוזים.

בעוד שבבנייה הציבורית למגורים ירדו ההשקעות בכ-19 אחוזים, חלה בהשקעות בבנייה הפרטית ירידה מתונה של כ-3 אחוזים. תופעה זו של שינויים קיצוניים בהיקף הפעילות בבנייה הציבורית אינה תופעה חדשה, והיא גוררת אחריה שינויים חריפים בהיקף הפעילות בסך הבנייה למגורים, דבר המגביר את אי היציבות ואת אי-הוודאות בענף.

לוח 20'
נתונים עיקריים לפעילות ענף הבנייה¹, 1967 עד 1983

העלייה או הירידה (—) השנתית הממוצעת								
			— 1979 — 1973 — 1967					
1983	1982	1981	1983	1978	1972	1983	1982	
סך התפוקה (מיליוני שקלים במחירי 1980)								
— 1.4	— 1.4	1.6	2.1	— 2.7	20.0	19,479	19,752	
— 7.1	— 3.5	1.8	2.1	— 5.6	30.1	8,778	9,445	השקעה בבנייה למגורים
4.4	— 0.5	— 4.3	— 3.5	— 2.3	11.2	4,634	4,440	השקעה בבנייה שלא למגורים
3.4	1.4	6.6	8.2	4.6	11.1	6,067	5,867	תפוקת בנייה אחרת ²
שטח התחלות בניית מבנים (מיליוני מ"ר)								
0.4	— 18.3	17.2	— 2.4	— 8.0	25.8	4,740	4,720	
— 4.5	— 18.1	15.2	— 1.0	— 9.8	31.0	3,380	3,540	למגורים
15.3	— 19.2	23.7	— 5.6	— 3.8	15.7	1,360	1,180	שלא למגורים
— 8.4	— 23.1	14.4	— 3.1	— 12.5	28.5	26.3	28.8	התחלת בניית דירות (אלפים)
— 8.0	— 0.1	8.7	— 2.8	— 5.2	11.2	30.7	33.4	גמר בניית דירות (אלפים)
6.3	3.8	2.2	2.8	— 2.0	15.2	129.3	121.6	מועסקים (אלפים)
8.0	1.7	— 0.9	1.4	— 3.4	9.7	86.2	79.8	ישראלים
3.1	8.0	9.0	6.1	2.6		43.1	41.8	מהשטחים
מלאי הון בציוד בנייה (מיליוני שקלים. במחירי 1980) ³								
— 2.0	— 1.8	2.1	1.7	4.8	2.3	3,773.7	3,849.2	
מדד מחירי תשומות בבנייה למגורים								
134.7	117.0	131.7	119.0	36.4	8.7	—	—	

(1) החישובים — לפני עיגול המספרים.

(2) כולל בנייה ביטחונית ואומדנים מחוקקים של בנק ישראל לגבי עבודות אחזקה ושיפוצים. האומדנים מבוססים על לוח תשומות-תפוקה לשנת 1977/78. ונתונים המשקפים את כמות המבנים במשק וגילם.

(3) מלאי הון לתחילת שנה. המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

ירידת התפוקה השנה לוותה בגידול חריג של כ-6 אחוזים במספר המועסקים ובתשומת העבודה בענף²⁷. במבט ארוך טווח ניתן להבחין בהאטה הדרגתית בקצב גידול פריון העבודה. לאחר גידול נמרץ בשנות הגיאות, 1967 עד 1972, שרר בפריון העבודה קיפאון בשנים 1973 עד 1978, וירידה בשיעור שנתי של כאחוז אחד חלה בשנים 1979 עד 1983. ייתכן, שהירידה בשנים האחרונות מושפעת מהצטמצמות חריפה בהיקף העבודה באזורים ספציפיים, שלא לוותה בניידות עובדים מאזורים אלו לאחרים²⁸. את הירידה התלולה בפריון העבודה המדוד בשנת 1983 מסביר גם שינוי בהרכב התפוקה, שעיקרו עלייה בחלקן של עבודות הגמר, שהן עתירות עבודה, יחסית לעבודות הכרוכות בהתחלות בנייה.

מלאי ההון בענף, המתרכז בעיקר בציוד לעבודות עפר, פחת השנה בכ-2 אחוזים, בהמשך לירידה דומה בשנה הקודמת, בתגובה לנסיגה המתמשכת בהיקף עבודות אלו בשנים האחרונות; היקף הנסיגה עולה על ירידת מלאי הציוד, ומכאן שיש עדיין אבטלת ציוד בתת-ענף זה. בשיווק מלט, שהוא תשומה משמעותית בענף, היתה השנה יציבות, לאחר ירידה של כ-6 אחוזים בשנה הקודמת. הגידול בשיווק מלט בשנים האחרונות עולה במקצת על גידול התפוקה — כנראה בעקבות השינויים בהרכב התפוקה.

אחת הבעיות העומדות בפני הענף הוא חוק המיסוי האינפלציוני. חוק סבך ומורכב זה מקשה על הקבלנים, בעיקר בתכנון לטווח ארוך. הואיל ובחוק מוגדרת הקרקע כנכס מוגן (שאינו זכאי לניכוי אינפלציוני), נוטים הקבלנים להקטין את עתודות הקרקע הזמינה לבנייה. כן מניע החוק את הקבלנים לבטל תכניות בנייה להשכרה — שהיו כרוכות בסבסוד ממשלתי — בבטל את ההטבות שהיו גלומות בחוק הבנייה להשכרה.

ב. שוק הדירות

בשנת 1983 נחמשה רמת הפעילות הנמוכה שאיפיינה את שוק הדירות בשנים הקודמות. להתמתנות הביקוש לדירה אין לייחס אופי מחזורי, קצר טווח: את התפתחות הביקוש לדירה בשנים האחרונות קובעים בעיקר הגורמים של הטווח הארוך, ואילו לגורמי הטווח הקצר — הנושאים אופי ספקולטיבי ויוצרים תנודות מחזוריות באמצעות הקדמת רכישות או דחייתן — נותר מקום בשוליים.

הביקוש לדירה מושפע משלושה גורמים עיקריים: קצב גידול האוכלוסייה, ההכנסה הפרמננטית וזמינות האשראי לדירה. סך האוכלוסייה גדל בשלוש השנים האחרונות בשיעור ממוצע של 1.9 אחוזים, לעומת עלייה שנתית ממוצעת של 2.6 אחוזים בין השנים 1972 ל-1980. ההאטה בגידול האוכלוסייה בגילים 25 עד 34, שבה מתרכז עיקר הביקוש לדירה, חריפה אף יותר: עלייה של כאחוז אחד בממוצע בשלוש השנים האחרונות, לעומת 5.7 אחוזים בממוצע שנתי מ-1972 עד 1980. נראה, כי האטה זו, בצירוף הצטמקות העלייה לארץ נטו, מהוות גורם מרכזי בהסבר ההאטה בביקוש לדירה, ומכאן — גם בהסבר הירידה בפעילות ענף הבנייה למגורים.

גורם נוסף, הנחשב כבעל השפעה על הביקוש לדירה, הוא ההכנסה הפרמננטית, וחלקית — גם ההכנסה הפנויה השוטפת. זו האחרונה עלתה השנה בכאחוז אחד, לאחר ירידה של כ-2

²⁷ המקור לנתוני תשומת העבודה הוא סקרי כוח אדם. סדרה אחרת של תעסוקת שכירים כבינוי, המתואמת בדרך כלל עם סקרי כוח אדם, מורה על ירידה של כ-5 אחוזים בתשומת העבודה בשנת 1983. לפי שעה אין בידינו הסבר להפרש הגידול שבין שני המקורות.

²⁸ כך, למשל, ירדה ב-1982 ההשקעה בבנייה למגורים במחוז חיפה בכ-30 אחוזים, וזאת לעומת כ-4 אחוזים בכל הארץ.

אחוזים בשנה הקודמת, ועלייה של כ-15 אחוזים ב-1981. בסעיף "הצריכה הפרטית" בפרק ב' של דוח זה נידונו הפערים בגידול בין ההכנסה הפנויה, התוצר והצריכה הפרטית. להיווצרותם של פערים אלו סייע הגידול הרב של משקל הנכסים הפיננסיים בסך תיק הנכסים של הציבור בשנים האחרונות. נראה, כי הביקושים הופנו בשנתיים האחרונות לרכישת מוצרים בני-קיימא מיבוא ולא לדיוור, וזאת משום שמחירם היחסי הוזל — בעוד שהדירות חדלו לשמש נכס השקעה אטרקטיבי, עם התייצבות מחיריהן, כרמה גבוהה יחסית.

בהקשר זה יש לזכור, כי החל מאמצע 1979 חל צמצום ניכר בסבסוד האשראי לדיוור, עם הצמדתן של המשכנתאות המוכוונות. תחילה הונהגה הצמדה חלקית, והיא הועלתה במהלך השנים. כיום ניתנות המשכנתאות בהצמדה מלאה (את התשלומים מעדכנים אחת לשלושה חודשים), אך קיימת דיפרנציאליות בשיעורי הריבית: מרבית הזוגות הצעירים משלמים כ-6

לוח 21-
בניית דירות לפי יחם¹, 1970 עד 1983
(אלפי דירות)

גמר			התחלות			
בנייה ציבורית	בנייה פרטית	סך הכול	בנייה ציבורית	בנייה פרטית	סך הכול	
19.9	26.9	46.8	26.2	30.2	56.4	ממוצע 1970 עד 1975
20.6	24.0	44.6	8.4	22.5	31.0	ממוצע 1976 עד 1978
11.4	20.3	31.8	11.3	21.4	32.7	ממוצע 1979 עד 1983
9.4	21.3	30.8	12.6	20.1	32.7	1980
14.9	18.5	33.4	13.1	24.3	37.4	1981
13.3	20.1	33.4	8.5	20.2	28.8	1982
9.8	20.9	30.7	7.3	19.0	26.3	1983
4.6	4.7	9.3	4.9	5.6	10.5	I 1982
3.2	4.8	8.0	1.3	4.9	6.2	II
2.7	5.4	8.1	1.1	5.0	6.1	III
2.8	5.2	8.0	1.2	4.7	5.9	IV
2.4	5.1	7.5	5.0	4.5	9.5	I 1983
2.3	5.0	7.3	1.2	4.5	5.7	II
2.8	5.1	7.9	0.6	5.2	5.7	III
2.3	5.8	8.1	0.6	4.8	5.4	IV

(1) החישובים — לפני עיגול המספרים.
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

אחוזים, ואלה שמצבם קשה יחסית מחזירים את המשכנתאות ללא ריבית. צמצום הסבסוד גרם לירידה ניכרת בתשואה הצפויה מרכישת דירות כנכס השקעה ולהקטנת רכיב זה של הביקוש.

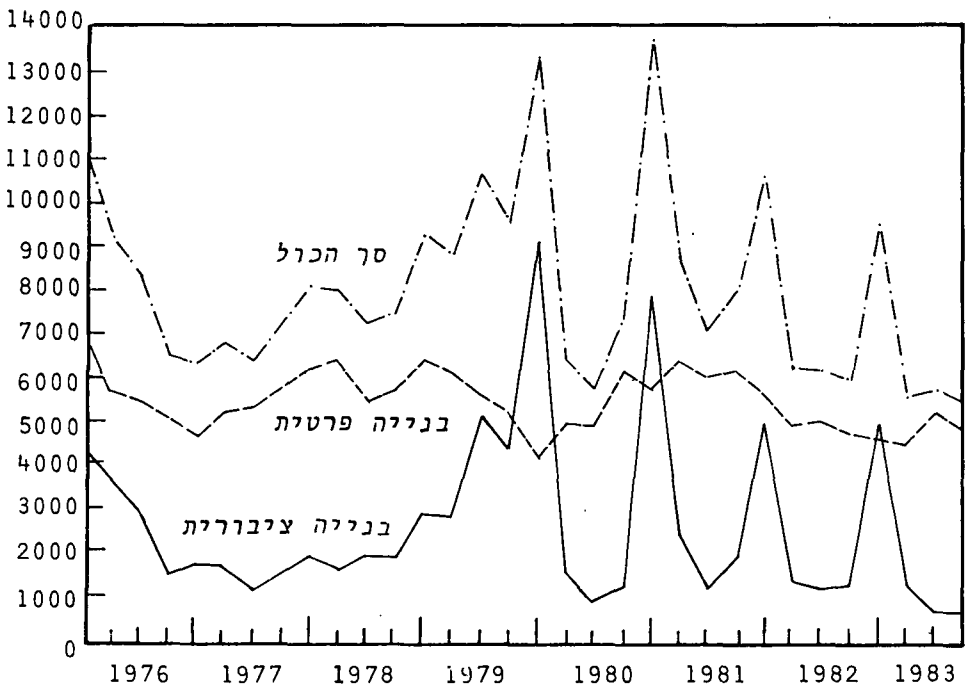
הביקוש לדיור מושפע גם מזמינות האשראי, שרובו אשראי מוכוון מידי הממשלה. סך האשראי לדיור עלה השנה ריאלית (בניכוי מחירי הדירות) בכ-9 אחוזים. בשלוש השנים האחרונות התרחב אשראי זה ריאלית בכ-24 אחוזים, בממוצע שנתי. הצירוף של עלייה ניכרת באשראי לדיור וירידה בבניית דירות חדשות מעיד, כי חלק הולך וגדל של הפעילות בתחום הבנייה למגורים מתבצע במבנים קיימים — שיפוץ והרחבה של דירות ורכישת דירות בידי דיירים שגרו בהן בשכירות ממשלתית.

בשיעורי המימון הממשלתי לזוגות צעירים (יחסית למחיר דירה בת 3 חדרים) חלה השנה ירידה — מרביתה במחצית השנייה של השנה. (ראה לוח ו'22). מימון זה מתעדכן בתדירות לא קבועה ובשיעורים שאינם ידועים מראש. לכן מאפיינת את הענף אי-ודאות לגבי היקף הביקושים, ונוצרות תנודות קצרות טווח בתחום המכירות.

בצד ההיצע יש לציין, כי בשנה הקודמת פחתו התחלות הבנייה הפרטיות בכ-16 אחוזים — צמצום לא מספק, לנוכח ירידה של כ-30 אחוזים במכירת דירות באותה שנה. משום כך עלה במהלך 1982 משקלן של הדירות הלא-מכורות בסך היצע הדירות. השנה היתה התאמה נוספת של התחלות הבנייה הפרטיות, והן ירדו בכ-6 אחוזים.

דיאגרמה ו'3
התחלות בניית דירות לפי יחם, 1976 עד 1983
(נתונים רבעוניים)

אלפי דירות

התחלות הבנייה הציבורית הצטמצמו אף הן השנה בכ-14 אחוזים, לאחר ירידה של כ-35 אחוזים בשנה הקודמת. הבנייה הציבורית משמשת תחליף טוב לבנייה הפרטית, ומגמת הירידה בביקושים בשנה הקודמת לא פסחה עליה. את מרבית הדירות בבנייה הציבורית בונות חברות פרטיות, ומעורבות משרד השיכון מתבטאת בעיקר ביוזמה ובמימון חלקי. נכונותן של החברות להתחיל בבניית דירות חדשות נקבעת על פי תנאי השוק, והירידה בהתחלות השנה היתה ביטוי לכך.

גם השנה, בדומה לשלוש השנים האחרונות, התרכזו מרבית התחלות הבנייה הציבורית ברביע הראשון של השנה. (ראה דיאגרמה ו'3). תופעה זו גורמת למחסור זמני בגורמי ייצור שונים, הדרושים להמשך הבנייה, ומכאן — גם להשהייתה, ואכן משך הבנייה הממוצע לדירה בבנייה הציבורית עלה מכ-23 חודשים ב-1981 לכ-25 חודשים ב-1982 ולכ-27 חודשים בשנת 1983.

התפתחויות אלו כתחום ההיצע והביקוש לדירור באות לידי ביטוי במכירת דירות, בהיצע הדירות הלא-מכורות ובמחירי דירות.

מכירת דירות על ידי הסקטור הפרטי ב-24 הערים הגדולות ירדה השנה בכ-6 אחוזים, וזאת לאחר ירידה של כ-30 אחוזים בשנת 1982. בעקבות זאת ירדה מכירת דירות מתחת לרמת השפל הנמוכה ביותר, שנקבעה ברביע האחרון של 1976. בעוד שהירידה במכירת דירות בשנה הקודמת לוותה בעלייה בהיצע הדירות הלא-מכורות, לוותה הירידה במכירת דירות השנה בירידה של היצע הדירות, ומכאן — גם בהצטמצמות מלאי הדירות הלא-מכורות. חלקן של הדירות הלא-מכורות בסך היצע הדירות שלפני גמר, המהווה אינדיקציה לעודפי היצע וביקוש, ירד מכ-70 אחוזים בשנת 1982 לכ-68 אחוזים השנה. עם זאת יש לציין, כי אחוז זה גבוה יחסית, ומשקף התאמה חלקית של ההיצע להיקף הביקושים. (ראה לוח ו'23).

בהרכב הדירות הבלתי מכורות שבידי הקבלנים הפרטיים בולט משקלן הגבוה של דירות גדולות בנות ארבעה חדרים ויותר — כ-88 אחוזים השנה לעומת כ-74 אחוזים ב-1978. עלייה זו על פני השנים מבטאת את הקושי הגובר במכירת דירות גדולות, שהביקוש להן נקבע בעיקר על ידי משקי הבית, המעוניינים לשפר את רמת מגוריהם. במשך השנתיים האחרונות נשחק רכיב

לוח ו'22

שיעור המימון הממשלתי לזוגות צעירים לפי קבוצות זכאים¹, 1982 ו-1983

ביחס למחיר דירה בת 2.5 עד 3 חדרים ²			
קבוצת הסיוע המזערי		קבוצת הסיוע המירבי	
1 — מינימום		2 — מקסימום	
ירושלים	שאר הארץ	ירושלים	שאר הארץ
1982 מחצית I	22	21	54
1982 מחצית II	28	27	54
1983 מחצית I	27	26	52
1983 מחצית II	22	21	41

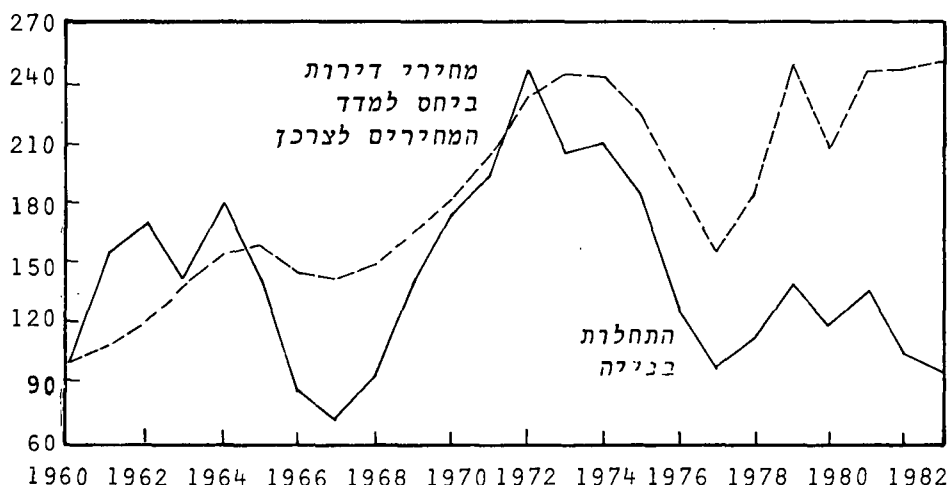
(1) זכאים ששירתו בצה"ל.

(2) בקבוצה I נלקח הסיוע המזערי (עד יוני 1982 כללה זכאים בעלי 559 — 0 נקודות). מיוני 1982 עד דצמבר 1982 כללה הקבוצה זכאים בעלי כ-1,200 — 0 נקודות). בקבוצה 2 נלקח הסיוע המירבי. עד נובמבר 1981 כללה הקבוצה זכאים בעלי 1,400 נקודות ומעלה, ומנובמבר 1981 — זכאים בעלי 1,800 נקודות ומעלה. יש לזכור, שגם הקריטריונים לקביעת הניקוד השתנו: על כן נלקחו רק קבוצת הסיוע המזערי וקבוצת הסיוע המירבי.

מחיר הדירה נלקח מסקר מחירי דירות של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
סכומי ההלוואות נלקחו ממשרד השיכון. ההלוואות כוללות את סך ההלוואה הצמודה והלא-צמודה.
המקור: משרד השיכון, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

זה של הביקוש לדיור – בין השאר מחמת השחיקה הריאלית בערךן המקסימלי של המשכנתאות המשלימות, ובשל מגבלות על נפח האשראי החופשי לדיור. נראה, כי הזוגות הצעירים עקפו מגבלות אלו באמצעות רכישת דירות חדשות (בעזרת אשראי שקיבלו מהקבלנים) במקום דירות מיד שנייה, כפי שנהגו רובם בעבר. משקי בית המעוניינים לעבור לדירה גדולה יותר התקשו אפוא במכירת דירותיהם הישנות, ולפיכך פחת הביקוש לדירות גדולות. במחירי הדירות היתה השנה עלייה ריאלית קלה, כ-2 אחוזים (לעומת מדד המחירים לצרכן). זה כשלוש שנים שוררת במחירי הדירות יציבות ריאלית ברמה גבוהה יחסית, הקרובה לזו של 1974. (ראה דיאגרמה ו'4). הירידה בביקוש לדירות גדולות, שהיתה חריפה יחסית, הביאה לירידה ריאלית של כ-5 אחוזים במחיריהן. השפעתה של ירידה זו על מחירי הדירות בכלל מועטת, עקב משקלן הנמוך של דירות גדולות במצבת הדירות.

דיאגרמה ג'4
מדד סך התחלות הבנייה ומחירים יחסיים
(הבסיס 1960 = 100)

הירידה הניכרת ברמת הפעילות בבנייה למגורים בשנים האחרונות לא לוותה בועזועים בענף הבנייה. נראה, כי היציבות קשורה בעובדה, שב-1982 גייסו חברות הבנייה הון בבורסה, וחלקן יועד למימון שוטף – כך שמלאי הדירות הבלתי מכורות לא העיק משמעותית על הבונים. ברביע האחרון של השנה הופעלה מדיניות כלכלית חדשה; בעקבותיה חלה באינפלציה האצה, שגרמה לירידה תלולה בשכר הריאלי, ועוררה ציפיות להתמתנות במשק. ציפיות אלו – ועמן ירידת ערך המניות הבנקאיות באוקטובר 1983, שהביא לשחיקה בנכסים הפיננסיים של הציבור – גרמו לירידה תלולה, כ-27 אחוזים, במכירת דירות ברביע האחרון ולירידה ריאלית של כ-6 אחוזים במחיריהן. עם זאת ייתכן, כי למשבר המניות הבנקאיות עשויה להיות השפעה חיובית על הענף בטווח הארוך; היווצרות ציפיות לירידה בתשואה הצפויה מנכסים פיננסיים תגרום נטייה להגדלת חלקם של נכסים בני-קיימא, ובכללם דירות, בסך תיק הנכסים.

לוח ו' 23

המחירים היחסיים של דירות ושיעורי הדירות הלא מכורות, 1979 עד 1983
(אחוזים)

אחוז הדירות הלא מכורות בסך היצע הדירות שלפני גמר ²	מכירת דירות ²	העלייה או הירידה (-) לעומת התקופה הקודמת			
		מחירי הדירות יחסית למדר מחירי התשומה ¹	מחירי הדירות יחסית למדר המחירים לצרכן ¹	מחירי הדירות	
59.5	— 23.0	29.4	35.8	144.4	1979
61.1	13.6	— 15.1	— 15.8	93.9	1980
60.9	15.5	10.7	17.6	154.5	1981
70.4	— 30.8	2.1	0.4	121.8	1982
68.1	— 6.0	6.3	1.7	147.2	1983
69.8	— 11.0	— 2.4	2.1	19.6	I 1982
70.4	— 14.7	2.1	— 0.3	24.0	II
71.0	— 2.9	1.9	0.6	25.1	III
70.4	3.7	4.3	1.3	24.2	IV
65.0	14.8	0.9	— 1.1	22.5	I 1983
66.6	— 17.7	..	..	..	II
68.9	8.8	1.0	6.8	42.2 ³	III
71.7	— 26.8	2.6	— 6.4	40.4	IV

- (1) שיטות החישוב של מדר המחירים לצרכן ושל מדר מחירי התשומה בבנייה למגורים מבוססת על חישוב של מדדים אלו בהתאמה לתקופות הסקר. כלומר: לכל תקופת סקר חושב ממוצע מדר המחירים לאותה תקופה.
(2) בסקטור הפרטי: עד 1982 מבוסס הסקר על 21 ערים גדולות, ומ־1982 — על 24 ערים.
(3) במהלך 1983 שונתה שיטת המדידה של מחירי הדירות, כך שנתוני הרכיב השלישי של השנה משקפים שינויי מחירים של ארבעה וחצי חודשים. כך אין נתוני מחירים לרכיב השני של השנה.
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

6. התיירות

א. ההתפתחויות העיקריות²⁹

מספר התיירים לישראל גדל ב־1983 בכ־16 אחוזים, לאחר שירד ב־14 אחוזים ב־1982, ובזאת חזרה הרמה לזו של 1981. גם האינדיקטורים השונים לתפוקה הריאלית בתחום התיירות מורים על עלייה: מספר ימי השהות של תיירים³⁰ עלה ב־9 אחוזים, לאחר ירידה של 16 אחוזים

²⁹ סעיף זה דן בעיקר בתיירים לישראל, כלומר, ביצוא שירותי תיירות. בתחומים שמצויים לגביהם נתונים סטטיסטיים, דן הסעיף גם בתיירות פנים. התיירות איננה ענף מוגדר בתוך ענפי הכלכלה, שכן ההוצאות בסעיף זה נרשמות במספר רב של ענפים: שירותי בתי מלון, בתי קפה ומסעדות, מסחר, תחבורה וכו'.
³⁰ הכוונה לסך כל ימי השהות של תיירים, ששהו בישראל לתקופה קצרה מחודש, בהנחה שהוצאותיו של תייר הנשאר בארץ לתקופה ממושכת יותר שונות לחלוטין. (מתנדבים וכיוצא באלו).

ב-1982: התפוקה הריאלית של בתי המלון, הכוללת תיירות חוץ ותיירות פנים גם יחד, גדלה אף היא בכ-10 אחוזים ב-1983, לאחר שפחתה בכ-5 אחוזים בשנה הקודמת; סך ההכנסות מיצוא שירותי תיירות (לא כולל כרטיסי טיסה) הגיע ב-1983 ל-1,029 מיליון דולרים, לעומת 894 מיליון ב-1982 ו-977 מיליון דולרים ב-1981. (ראה לוח ו' 24, ו' 25).

הרקע לתנודות קצרות הטווח בתחום התיירות היה מלחמת לבנון, שגרמה לירידה בתיירות בעיקר ב-1982, השבתת "אל-על" לתקופה ממושכת בשנה הקודמת, וכן התאוששות מהירה של כלכלת ארה"ב ב-1983 מהשפל. כשליש מהגידול במספר התיירים ב-1983 משקף עלייה בתיירות מלבנון, לאחר פתיחת הגבול בין שתי המדינות. יש להדגיש, כי תיירים אלה שוהים בישראל עם משפחותיהם שהות קצרה בלבד, ולכן תרומתם להכנסות ולתפוקה אינה רבה. בניכוי התיירות מלבנון, רמת התיירות מחו"ל טרם חזרה לזו של 1981.

מהתפתחויות אלה מצטיירת תמונה של קיפאון בתחום התיירות בשנים האחרונות. שני גורמים מרכזיים הולידו כנראה, קיפאון זה: הייסוף הריאלי של השקל, שהביא להתייקרות משמעותית של שירותי התיירות לתייר, ובמיוחד לתייר האירופי; והשפל הכלכלי בעולם ובעקבותיו – הקפאת התיירות העולמית. גם כשהחלה התאוששות – תחילה במשק האמריקאי – לא חזרה התיירות לרמתה הקודמת, שכן בינתיים גבר כושר התחרות של מדינות שכוח משיכתן התיירותי דומה לזה של ישראל, כמו ספרד, מרוקו וארצות אחרות באגן הים התיכון, שבהן עלה כוח הקנייה של הדולר במדה ניכרת. בניגוד להוזלת ההוצאות במדינות אלה, נראה שבישראל התייקרה הלינה לתייר, בהתמדה, מאז 1979 – אף במונחי דולרים. תהליך זה שנוסף על ההתייקרות המשמעותית בארץ עם ייסוף השקל, עלול להרתיע תיירים רבים משהות בישראל.

התוצר הנובע מתחום התיירות מוערך בכ-6 אחוזים מכלל התוצר העסקי בשנים האחרונות. תוצר זה כולל את הערך המוסף ביצוא שירותי תיירות (כ-5.2 אחוזים מהתוצר העסקי ב-1981 ו-4.6 ב-1983) ואומדן של הערך המוסף מתיירות הפנים. הרכיבים העיקריים של שירותי התיירות הם שירותי הארחה, דיור אחר לתיירים, מסעדות ובתי קפה, טיולים ותחבורה אחרת, מכירת מזכרות ומוצרים אחרים. העלייה ב-1983 הקיפה, כפי הנראה, את כל התחומים האלה. לפי אינדיקטורים שונים, הערך המוסף בתיירות בישראל, כאחוז מהתוצר, הוא גבוה ביותר, יחסית לארצות ה-OECD.

בשלוש השנים הקודמות עלה מאוד מספר הלינות של הישראלים בבתי מלון, ואילו מספר לינות התיירים מחו"ל ירד. ייסוף השקל פעל אמנם להגדלת מספר הנסיעות של ישראלים לחו"ל, אך הגידול בהכנסה הפנויה ובשיעור הצריכה הפרטית כלל גם עלייה בצריכת שירותים אלה והגדיל את מספר הלינות בבתי המלון בארץ. בסך-הכול גדל מספר הלינות של תיירים וישראלים ב-1983 ב-14 אחוזים.

למרות שהביקושים לשירותי התיירות מחו"ל היו יציבים בשלוש השנים האחרונות, בלטה עלייה בתשומות גורמי הייצור בענף; מספר המועסקים בבתי מלון גדל ב-11 אחוזים ב-1983 והגיע לכ-19 אלף מועסקים בממוצע שנתי, בהשוואה ל-17 אלף ב-1980. מבין התשומות עלה בעיקר מלאי ההון בבתי הארחה, ומספר החדרים בבתי המלון לתיירים המשיך לגדול בכל התקופה בקצב ממוצע של כ-4 אחוזים לשנה. עלייה זו בהון מתבטאת בירידה בשיעור הניצולת שלו, שכן תפוסת בתי המלון ירדה ממוצע של 53.3 בשנים 1976 עד 1981 ל-48.9 ב-1983. יתירה מזאת: במספר החדרים צפוי בשנה הקרובה גידול נוסף, לפי נתוני בתי המלון הנמצאים עתה בשלבי בנייה שונים. להתפתחות זו תורמים, מצד אחד, סבסוד ההון, ומהצד השני – הגידול המהיר במיוחד בביקוש של תיירות הפנים הישראלית. (ראה לוח ו' 25).

לוח ו' 24
התפתחות התיירות הבינלאומית לישראל, 1981 עד 1983¹

העלייה או הירידה (-) לעומת השנה הקודמת					
ממוצע — 1980					
1983	1982	1981	1983	1983	1982
17.0	— 12.2	— 3.3	0.6	1,167	998
(26.3)	(1.0)	(— 12.1)	— 1.2	³ (124)	(98)
15.9	— 13.6	— 2.4	0.8	1,043	899
כניסות מבקרים בינלאומיים ² (אלפים)					
מזה: מבקרים באניות סוור					
סך כל כניסות התיירים					
א. תיירים לפי ארץ המגורים (ארצות נבחרות)					
72.4	27.4	— 22.0	16.9	136	79
מאסיה ומאפריקה					
255.7	—	—	—	65	18
מזה: מלבנון					
26.6	— 28.7	— 1.2	— 3.7	12	10
מירדן					
6.1	52.4	28.0	19.9	4	4
ממצרים					
26.4	— 3.7	— 1.5	3.8	334	264
מארה"ב ומקנדה					
2.4	— 20.5	— 0.7	— 3.1	522	510
מאירופה					
3.8	— 13.9	— 0.7	0.0	109	105
מזה: מהממלכה המאוחדת					
— 1.9	— 12.9	6.5	0.2	118	121
מצרפת					
6.1	— 28.3	— 1.0	— 3.1	102	96
ממערב גרמניה					
— 13.6	— 21.5	— 5.5	— 11.2	44	51
מסקנדינביה					
ב. תיירים לפי דרך הכניסה					
8.2	— 14.5	— 3.6	— 2.1	852	788
תיירים בדרך האוויר					
— 0.6	— 25.3	— 5.1	2.9	167	168
מזה: טיסות שכר					
10.6	— 11.0	— 3.1	— 3.1	685	620
טיסות סדירות					
76.5	— 6.3	10.1	26.5	171	97
תיירים בדרך היבשה					
247.4	—	—	36.5	66	19
מזה: מלבנון					
42.2	— 36.2	— 7.0	0.0	64	45
מירדן					
24.2	0.9	82.7	23.0	41	33
ממצרים					
35.1	— 5.1	— 4.9	3.7	20	15
תיירים בדרך הים					

(1) התישבים — לפני עיגול המספרים.

(2) לא כולל נכנסים מלבנון ללא אשרת חיר (אזרחי דרום לבנון, חיילי או"ם ודיפלומטים). כמו כן לא נכללו תיירים מחוץ לארץ לשטחים המוחזקים וביקורים של ישראלים הגרים בחוץ לארץ ולהם דרכון ישראלי.

(3) כולל 21 אלף מלחים בביקור נימוסין.

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

סבסוד ההשקעות בבתי מלון נעשה במסגרת החוק לעידוד השקעות הון. במתן מענק והלוואת בתנאים נוחים. הגם ששיעור הסובסידיה בהלוואות למלונאות ירד בשנים האחרונות, מורגש עדיין הגידול בהיצע, שכן תהליך ההשקעה מתפרש על פני מספר שנים, והמשקיעים ממשיכים לנצל את המימון הממשלתי בשיעור קבוע למדי מאז 1977 (כ-30 אחוזים מכלל ההשקעות). רכיב האשראי הלא צמוד בכלל האשראי הממשלתי יורד בהדרגה: מ-88 אחוזים ב-1979, ל-40 אחוזים, 30 אחוזים ו-20 אחוזים בכל שנה עד ל-1982, ולרמה מבוטלת ב-1983; אך נותר למשקיעים המענק שניתן לפי החוק. נוסף על כך, משקיעה החברה הממשלתית לתיירות בתשחית כ-7 עד 9 אחוזים מכלל ההשקעות במלונאות.

מנקודת מבטם של המלונאים קובע לא רק מחיר ההון, אלא גם השינויים במחירים היחסיים של התפוקה ושל גורמי הייצור המשתנים. בתקופה שבין 1981 ל-1983 עלו מחירי התקבולים של בעלי בתי המלון מהנופשים בשיעור גבוה יותר ממחירי התשומה השוטפת. הדבר נובע, כנראה, משיעורי הסבסוד הגבוהים של מזון מאז 1981, לאחר צמצום ניכר בסבסוד זה ב-1980. המגבלה המרכזית להתפתחות יצוא שירותי התיירות בשנים האחרונות קשורה בהתייקרות השירותים, ובמיוחד במדיניות שערי החליפין. התייר ממיר את המטבע הזר לפי שער רשמי, בעוד שהיצוא התעשייתי והחקלאי, וכן בתי המלון, זכאים לתמורה גבוהה יותר, דרך ביטוח שער או אשראי מוכוון למימון³¹, ובמילים אחרות: התמורה לדולר ערך מוסף בתיירות נמוכה יותר מאשר בענפים אחרים. הפתרון הרצוי לבעיה זו, הן לענף והן למשק כולו, הוא קביעת שער חליפין אחיד לכל הענפים.

ב. התיירות לישראל לפי ארצות המוצא

ב-1983 עלה מספר המבקרים בישראל (כולל מבקרים באניות סויר) בכ-17 אחוזים, לעומת השנה הקודמת, לאחר ירידה של כ-12 אחוזים ב-1982. בהתפתחות התיירות לפי ארצות המוצא בולט גידול מספר התיירים מאסיה ואפריקה בשיעור של כ-72 אחוזים, הנובע מעליית מספר התיירים מלבנון: מכ-18 אלף ב-1982 לכ-65 אלף ב-1983. תיירות זו, המגיעה ברובה המכריע בדרך היבשה, מבטאת בעיקר את פתיחת הגבול עם לבנון, ואינה מושפעת מהגורמים הבסיסיים המשפיעים על התיירות האחרת לישראל. (ראה לוח 1'-24.)

כמו בשנה שעברה גם ב-1983 עלה מאוד חלקם של התיירים מארה"ב ומקנדה על חשבון חלקם של התיירים מאירופה; לאחר ירידה תלולה יחסית ב-1982, שב ועלה מספר התיירים מארה"ב וקנדה, בשיעור של 26 אחוזים ב-1983, ואילו מספר התיירים מאירופה ירד ב-1982 בכ-20 אחוזים ועלה כמעט ב-1983. התפתחויות אלה נבעו בעיקר מהמשך ההתחזקות של הדולר לעומת המטבעות האירופיים, ומההתאוששות הכלכלית בארה"ב, שהקדימה את אירופה במועד ובעוצמה.

שערי המטבעות העיקריים, יחסית למדד המחירים לצרכן, השתנו בממוצע שנתי בשיעורים משמעותיים ביותר בשלוש השנים האחרונות. (ראה לוח 1'-1 בפרק ז' "מאזן התשלומים"). כך ירדה התמורה הריאלית בשקלים לדולר בתקופה שבין 1980 ל-1983 בכ-6 אחוזים; התמורה ללי"ש ירדה ב-40 אחוזים; למרק הגרמני — ב-34 אחוזים ולפרנק הצרפתי ירדה התמורה ב-50 (!) אחוזים, בקירוב. בולטת ירידת כוח הקנייה של המטבע הזר לתייר, במיוחד האירופי אך גם האמריקאי, יחסית לשינוי במדד המחירים לצרכן, והדבר השפיע על ירידת מספר התיירים

³¹ למעט פטור ממע"מ בבתי-מלון.

לוח ו' 25
בתי המלון, 1980 עד 1983¹

העלייה או הירידה (—) לעומת השנה הקודמת					
1983	1982	1981	1983	ממוצע — 1980 1983	1982
4.5	4.6	0.4	3.0	30.8	29.5
4.2	2.2	1.5	2.5	27.2	26.1
5.7	4.8	— 4.0	2.3	59.4	56.2
5.9	2.7	— 2.1	2.3	53.2	50.2
13.9	— 8.8	— 1.7	1.2	10,605	9,313
11.0	— 18.9	— 5.2	— 3.3	6,337	5,709
18.4	13.5	7.0	10.5	4,268	3,603
14.1	— 10.6	— 2.4	0.7	9,526	8,351
11.2	— 20.6	— 6.2	— 4.1	5,992	5,390
19.4	15.8	9.0	12.7	3,534	2,961
				48.9	45.4
				49.1	45.6
11.3	— 4.1	3.3	2.0	18.9	16.9
176	105	145	138	19,796	7,166
⁴ 151	116	154	134		
10	— 5	— 4	2		
144	116	128	130		
3	7	13	9		
0	9	12	8		

- (1) החישובים — לפני עיגול המספרים.
(2) כולל בתי הבראה ובתי מלון שאינם רשומים לתיירים.
(3) זהו סעיף במדד המחירים לצרכן, המודד את השינוי במחיר הלילה של הישראלים. ששנוי זה מייצג גם את השינוי במחיר הלילה של תיירים.
(4) אומדן.
(5) המדד חושב מתוך פדיון ללילה, לכל דרגת בית מלון, משוקלל בהתפלגות הלילות ב-1979.
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

לישראל, בעיקר מארצות אירופה. רכיב הנסיעה לישראל וממנה בסך הוצאות התייר הוא גבוה, יחסית לאחרי תיירות אחרים, ולפיכך נוטה התייר בדרך כלל להאריך את שהותו בישראל יותר מאשר במקומות אחרים, וההתייקרות היחסית של שירותי התיירות בארץ מהווה גורם חשוב בשיקוליו; הירידה היחסית במחירי הטיסה בשנים האחרונות לא השפיעה, כנתיים, על אורך השהות, אך היא מעלה את משקלם של שירותי התיירות האחרים. על הגורמים הכלליים, שהשפיעו על ירידת היקף התיירות מאירופה לישראל נוספו התפתחויות מיוחדות במדינות השונות, שחזקו מגמה זו, כגון הגבלות מטבע החוץ שהוטלו על התיירים הצרפתיים ב-1983, ושיבושים במערכת שיווק התיירות מסקנדינביה לישראל. הירידה במספר התיירים מסקנדינביה חריפה במיוחד, ונמשכת כבר מאז 1979 (מ-72 אלפי תיירים ב-1979 ל-44 אלף בלבד ב-1983).

7. האנרגיה

א. קווי ההתפתחות העיקריים

גם בשנת 1983 טרם ניכרו סימנים משמעותיים לחיסכון באנרגיה, יחסית לארצות התעשייתיות, וצריכת הבנזין המשיכה וגדלה, מאז 1980. כמות האנרגיה הנצרכת ליחידת תוצר מקומי גולמי פחתה אמנם במדת מה השנה, אולם כללית היא דומה ליחס ששרר ב-1978. מחירי מוצרי האנרגיה ירדו ב-1983 ב-13 אחוזים יחסית למדד המחירים לצרכן. עם זאת, ירד מחיר הדלק הגולמי המיובא למשק ומחיר הדלק המינרלי המיובא ירד בשיעור דומה³². חישוב שיעור המס על מוצרי האנרגיה מראה על ירידה קלה ב-1983 לעומת קודמתה, אך בשנתיים אלה היו השיעורים גבוהים לעומת שלוש השנים שלפני כן. (ראה לוח ו'-30).

ב. ההתפתחויות במשק האנרגיה העולמי

ב-1983 נמשכה הירידה במחיר הנפט הגולמי המיובא לארצות OECD, והוא היה נמוך ב-11 אחוזים, במונחי דולרים, מאשר בשנה הקודמת, וב-17 אחוזים מאשר ב-1981, שבה נרשם שיא במחיר הדלק המיובא לארצות ה-OECD.

ההתפתחויות במחיר הדלק הגולמי בשנתיים האחרונות נבעו מהמשך השפעתם של גורמים שפעלו בשנת 1982, כגון ירידה בצריכת האנרגיה ליחידת תוצר בארצות המתועשות, המשך התחלופה של נפט באנרגיה אחרת וגידול בייצור העצמי של נפט. על אלה נוספה בשנים האחרונות ירידה ביחס שבין צריכת האנרגיה לבין התוצר גם בארצות המתפתחות. לעומת זאת השפיע החדוש בצמיחה הכלכלית לגידול הביקוש לאנרגיה ולנפט, אך גורם זה לא קיזז את הירידה הכוללת בביקוש לנפט, שהתבטאה בירידת מחירו.

כתוצאה ממבנה שוק הנפט, משתקף הרפיון בביקוש תחילה בירידת המחיר בשוק הקניות המזדמנות; ואכן, לוח ו'-26 מורה על ירידת היחס בין מחיר הנפט בשוק הקניות המזדמנות לבין המחיר דרשמי ב-1982 וב-1983 מתחת ל-100 אחוזים, לראשונה זה מספר שנים. כדי למנוע

³² יש הרואים בפחם תחליף מושלם לדלק גולמי. לפי גישה זו מכיא הגידול הרב כיבוא הפחם (לוח ו'-27) לירידה נוספת במחיר, מעבר לירידה הנאמדת בנתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

אינדיקטורים להתפתחויות בשוק האנרגיה העולמי, 1978 עד 1983
(מיליוני חביות ליום)

1983	1982	1981	1980	1979	1978
18.6	19.6	23.6	27.7	31.3	30.4
1					
35.1	6.5	9.8	9.9	9.5	8.3
2					
32.2	33.0	34.7	37.1	39.9	39.7
3					
1.6	-0.3	1.2	1.3	3.4	4.1
4					
30.3	33.9	36.6	32.9	19.3	14.1
5					
95.0	94.5	103.4	122.0	167.2	101.7
6					
-27.0	-2.2	65.0	114.3	68.6	2.2
7					

(1) קבוצת המדינות המייצאות נפט. לפי הגדרת קרן המטבע הבינלאומית. אם כי קבוצה זו אינה זהה לקבוצת המדינות המאגדות באופ"ק, היא חופפת לה במידה רבה. מתוך מדינות אופ"ק היא אינה כוללת את גבון ואת אקוואדור (שהפיקו ב-1983 כ-2 אחוזים מתפוקת אופ"ק). ונוסף על שאר ארצות אופ"ק, היא כוללת את עומן (שתפוקתה ב-1983 הייתה כ-2 אחוזים מתפוקת אופ"ק).

(2) לא כולל גז טבעי.

(3) אומדן.

(4) קבוצת הארצות המתועשות. לפי הגדרת קרן המטבע הבינלאומית.

המקור: שורות 7, 4-1: IMF World Economic Outlook, הוצאות שונות.
שורה 5: OECD Economic Outlook, הוצאות שונות.
שורה 6: משרד האנרגיה.

ירידה נוספת במחיר, הוריד אופ"ק, באמצע מארס 1983, את המחיר הרשמי של הנפט הערבי הקל, שהוא מחיר מייצג, מ-34 ל-29 דולר לחבית, תוך כדי קביעת מכסות ייצור לחבריו. במהלך 1983 ובראשית 1984 נוצר איוון רופף למדי במחיר החדש, עם לחצים להורדה נוספת במחיר.

ראוי לציין, שהירידה במחיר, ובמיוחד הקטנת הכמות המיוצאת בידי אופ"ק, יצרו בעיה של עודפי יבוא. בשנים 1979 עד 1981 כלט בקבוצת אופ"ק עודף גדול כחשבון השוטף, ואילו ב-1982 נוצר גירעון, שגדל לכדי 27 מיליארד דולרים ב-1983. גירעון זה לא התחלק שווה בשווה בין כל ארצות אופ"ק, ומספר ארצות, שנפגעו פגיעה רבה יותר מחברותיהן, מתאמצות להגדיל את התפוקה ואת היצוא.

לוח ו' 27
ההתפתחויות העיקריות ביבוא הדלק, 1978 עד 1983¹

1983	1982	1981	1980	1979	1978	
1,607.7	1,914.2	2,043.2	2,116.4	1,406.2	774.9	1. יבוא דלק מינרלי (מיליוני דולרים של ארה"ב)
1,460.0	1,789.5	1,685.0	1,798.9	1,243.4	761.6	מזה: דלק גולמי
- 8.1	7.6	- 6.2	4.1	11.9		2. שינוי בכמות
- 10.6	22.1	- 9.7	- 4.0	0.8		מזה: דלק גולמי
- 8.6	- 12.9	2.9	44.6	62.1		3. שינוי במחיר (בדולרים)
- 8.7	- 12.7	3.7	50.7	62.0		מזה: דלק גולמי
111.5	85.5	129.1	205.5	136.1		4. א. שינוי במחיר יבוא דלק גולמי בשקלים בשער חליפין רשמי
- 13.9	- 15.8	5.7	32.3	32.4		ב. שינוי ריאלי במחיר דלק גולמי ²
116.0	93.6	130.0	197.8	138.9		5. א. שינוי במחיר יבוא דלק גולמי בשקלים בשער חליפין אפקטיבי ביבוא
- 12.0	- 12.2	6.1	28.9	34.0		ב. שינוי ריאלי של א"א ²
7,325.7	8,265.5	6,887.3	7,398.8	7,927.2	7,974.5	6. יבוא דלק מינרלי (אלפי טונות מטריות)
88.8	330.3	1,571.4	1,561.3	941.7	203.9	א. דלק גולמי
2,136.1	990.4	361.4	—	—	—	ב. מוצרי נפט
						ג. פחם ³
97.1	97.3	96.6	96.7	97.7	97.8	7. חלק יבוא האנרגיה בצריכת האנרגיה (אחוזים) ⁴

(1) כל השינויים הם כאחוזים, ולעומת השנה הקודמת — אלא אם כן נאמר אחרת.

(2) מנוכה בשינוי במרד המחירים לצרכן.

(3) טון פחם שווה לכ"ס 0.6 טון נפט גולמי במונחי שעת"ן.

(4) גם יבוא האנרגיה וגם צריכת האנרגיה נמדדים בשעת"ן.
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

ג. יבוא הדלק לישראל

כבאשתקד גם ב-1983 ירדה ההוצאה על יבוא דלק מינרלי, ב-16 אחוזים במונחי דולרים, או ב-21 אחוזים לעומת 1981. ירידה זו בשנתיים האחרונות נבעה מהוזלת מחיר הדלק ב-20 אחוזים. אין ירידה זו במחיר מבטאת את המעבר לפחם, הזול יותר מן הנפט³³. הערכת יבוא הדלק בשער החליפין האפקטיבי מצביעה על ירידה בכ"ס 12 אחוזים יחסית למרד המחירים לצרכן — זו השנה השנייה, ובכ"ס 23 אחוזים בהשוואה ל-1981. עם זאת ראוי לזכור, שהתפתחות שער החליפין ב-1983 היתה מבוקרת, במסגרת המדיניות לריסון האינפלציה, שנהגה באותה שנה, ושער החליפין של הטווח הארוך היה גבוה מזה ששרר למעשה; שימוש בשער חליפין גבוה יותר ילמד על ירידה קטנה יותר במחיר הדלק הגולמי, מבחינת המשק הלאומי.

³³ ראה הערה 32. אין בכך כדי לקבוע, שהשימוש בפחם הוא כדאי, שכן יש לבחון את תוספת ההוצאות לשימוש זה, כגון הוצאות הון וזיהום אוויר, וכן לבחון מספר יתרונות, כגון פיזור הסיכון בקניית דלק מינרלי.

אינדיקטורים לצריכת אנרגיה ולמחירי אנרגיה בישראל, 1978 עד 1983
(אנרגיה בשע"ן, תוצר מקומי גולמי, מיליוני שקלים של 1980)

מדד מחירי אנרגיה בניכוי מדד המחירים לצרכן ²	צריכת בניזין (טונות) חלקי סך התוצר	סך האנרגיה ללא פטרוכימיה ושימוש לא אנרגטי, חלקי סך התוצר	סך האנרגיה חלקי סך התוצר	
100	7.7	70.2	75.4	1978
101	7.5	68.9	75.1	1979
132	7.0	65.3	73.3	1980
138	7.1	64.0	72.9	1981
147	7.6	68.0	75.1	1982 ¹
128	8.2	67.8	74.1	1983

(1) שנת מלחמה.

(2) מחירי מוצרי דלק וחשמל. להוציא מוצרי דלק (בעיקר מו"ט) ששימשו לייצור חשמל.
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

ד. צריכת האנרגיה

נתונים על צריכת האנרגיה ואינדיקטורים נוספים מצביעים על כך, שגם ב-1983 טרם נראה חיסכון באנרגיה במשק הישראלי: היחס בין האנרגיה לתוצר ירד אמנם במדת מה ב-1983 לעומת אשתקד, אך בחינת הטווח הארוך, מאז 1978, מורה על חיסכון מזערי (לוח ו' 28) תופעה זו בולטת על רקע ההתפתחויות בעולם: בארצות התעשייתיות הושג חיסכון משמעותי באנרגיה, ואף בארצות המתפתחות ניכרה התחלה של חיסכון באנרגיה.

חלק מתצרוכת הדלק, התשומה במפעלים הכימיים והפטרוכימיים, גדלה בשיעור גבוה עד 1982, כתוצאה מהשקעות במפעלים אלה, שהחלו לפני עליית מחירי האנרגיה; לפיכך תצרוכת המפעלים הכימיים והפטרוכימיים אינה מושפעת במדה רבה ממחיר האנרגיה. אם ננכה מן הצריכה הכללית את צריכת המפעלים הכימיים והפטרוכימיים, יורה היחס בין סך האנרגיה הנצרכת לבין כלל התוצר המקומי הגולמי ב-1983 על ירידה כלשהי לעומת 1978, אך גם כך אין החיסכון גדול.

לפי אינדיקטורים שונים, ניכר חיסכון באנרגיה בכמה ענפי המשק (ליתר פירוט — ראה דוח בנק ישראל לשנת 1982, לוח ו' 26), אך מצד שני גרם תהליך הצמיחה בישראל גם לגידול מסוים במשקל הענפים עתירי האנרגיה.

העובדה, שהחיסכון בענפי המשק אינו מתבטא בכלל האנרגיה הנצרכת, משקפת בעיקר גידול בשימוש באנרגיה לצריכה פרטית. הגורם העיקרי לכך הוא גידול בצי הרכב הפרטי בישראל, שהיה גבוה מאשר בארצות התעשייתיות. כך בולטת השנה העלייה בצריכת הבניזין (כ-9

אחוזים), לאחר עלייה משמעותית גם ב־1982. הקילומטרז' של הרכב הפרטי עלה בכ־2 אחוזים בלבד, ולפיכך ייתכן, שחלק מן הצריכה הגוברת של הבנוין נובע מגידול בצריכת מערכת הביטחון, כאשתקד.

ה. מחירי האנרגיה ומיסוי האנרגיה

לוח ו'־28 מלמד, כי מחירי האנרגיה ב־1983 (יחסית למדד המחירים לצרכן) ירדו בשיעור של כ־13 אחוזים לעומת השנה הקודמת. מעניין לבחון ירידה זו על רקע חישוב המסים על ענפי האנרגיה מבחינת המשק הלאומי, שנערך בלוח ו'־30. חישוב זה נועד להעריך עד כמה תאמו השינויים במחירי האנרגיה את השינוי בהוצאות מבחינת המשק הלאומי (ראה דוח בנק ישראל אשתקד). הלוח האמור מלמד, שמחירי האנרגיה לצרכן ירדו בשיעור דומה לירידה שחלה במחירי הדלק המינרלי המיובא, המשמש תשומה עיקרית בייצור מוצרי האנרגיה. שיעור המס ירד ירידה קלה, יחסית לשנה הקודמת, שבה כבר שרר שיעור מס נמוך מהשיעור ששרר לפני משבר האנרגיה השני ומשיעור המס העקיף הממוצע במשק הישראלי. עם זאת, שיעור המס היה בשנתיים האחרונות חיובי, וגבוה במדה רבה מאשר בשלוש השנים שלפני כן, שבהן שולמה סובסידיה לאנרגיה. נוסף על כך, הוגבלה ב־1983 העלייה במחיר מטבע החוץ, בין אם הוא נמדד בשער החליפין הרשמי ובין אם הוא נמדד בשער אחר. לפיכך יש להעריך את ההוצאה במטבע חוץ על דלק מינרלי ב־1983 בשער גבוה יותר מן השער שנהג בפועל, וכך היה מתקבל שיעור מס נמוך יותר מן המוצג בלוח ו'־30.

לוח ו'־29

מדדי מחירי מוצרי דלק וחשמל, 1979 עד 1983¹

(הבסיס: 100 = 1978)

התפלגות הכמויות	1983	1982	1981	1980	1979
ב־1983 ³					
א. מדדי מחירי מוצרי דלק ¹					
גפ"ס	95	114	114	130	106
בנוין	98	106	108	130	113
מזוט כבד	144	174	172	142	105
סולר	180	201	167	130	105
קרוסין	172	204	165	129	104
כלל מוצרי הדלק ²	136	157	146	134	107
ב. מדדי מחירי חשמל ¹					
צריכה ביתית	106	127	129	128	85
צריכה ציבורית ומסחרית	100	120	124	125	88
צריכה חקלאית	112	132	132	128	94
צריכה תעשייתית	110	138	137	133	102
צריכה לשאיבת מים	119	145	142	141	97
חשמל לכל השימושים ²	108	133	134	132	94

(1) בניכוי מדד המחירים לצרכן.

(2) המדדים חושבו על סמך המשקלות בצריכה ב־1975.

(3) כמוצרי דלק אין מידע מלא על מחירי כל המוצרים, ולכן המחירים והתפלגות הכמויות הם רק של המוצרים שלגביהם יש מידע.
המקור: א' מנדל, "מחירי אנרגיה בישראל (1972 – 1980)", מבנה ומגמות", מוסד הטכניון למחקר ופיתוח, חיפה, דצמבר 1980; משרד האנרגיה, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

לוח 30-
תחשיב המסים על אנרגיה, 1978 עד 1983
(מיליוני שקלים, מחירים שוטפים)

1983	1982	1981	1980	1979	1978	
170,741	179,593	32,538	13,992	4,789	2,506	1. פדיון ענף האנרגיה ¹
						2. קניות דלק גולמי ופחם בשער חליפין רשמי ²
89,454	43,503	22,793	10,068	3,163	1,288	
						3. קניות דלק גולמי ופחם בשער חליפין אפקטיבי ^{3,2}
106,828	50,870	25,548	11,237	3,632	1,457	
28,890	11,621	5,144	2,129	856	445	4. ערך מוסף
25,329	11,011	4,955	1,892	750	400	5. שיווק, הובלה וקניות
						6. מסים בשער חליפין רשמי (1) - (2) - (4) - (5)
27,069	13,458	— 354	— 97	20	373	
						7. מסים בשער חליפין אפקטיבי (1) - (3) - (4) - (5)
9,694	6,091	— 3,109	— 1,266	— 449	204	
						8. מסים במחירי 1972 בשער חליפין רשמי ⁴
91	110	— 6	4	2	60	
						9. מסים במחירי 1972 בשער חליפין אפקטיבי ⁴
33	49	— 56	— 49	— 41	33	
						10. שיעור המס בשער חליפין רשמי, אחוזים ⁵
16	20	— 1	1	0	17	
						11. שיעור המס בשער חליפין אפקטיבי, אחוזים ⁵
6	8	— 9	— 8	—	9	

(1) מכירות מוצרי דלק לייצור חשמל בתוספת מכירות חשמל. הפדיון חושב בדרך של הכפלת כמויות מוצרי הדלק והחשמל לסוגיהם במחירים המתאימים. אין התאמה מלאה בין הגדרות מוצרי הדלק לסוגיהם לצורך הסטטיסטיקה על מחירים לבין הגדרותיהם לצורך הסטטיסטיקה על כמויות. כך, למשל, מצויים מחירים של בנוין 94 ובנוין 83 (או 91), ואין מפרסמים מחיר ממוצע של בנוין. לעומת זאת, בסטטיסטיקה של הכמויות, אין הפרדה בין סוגי הבנוין השונים. במקרה זה השתמשנו בממוצע הפשוט של מחיר בנוין 94 ובנוין 83 (או 91) כמייצג את מחיר כלל הבנוין. לגבי סולר ודיוז נלקח מחיר הסולר כמייצג את מחיר הקבוצה. ולגבי מזוט ומוצרים קרובים — מחיר המזוט הכבד. הפדיון הוא במחירי שוק, כולל מסים. לגבי מזוט ומוצרי חשמל נאמדו המסים בכנק ישראל.

(2) כמויות הדלק הגולמי חושבו כאמצעות הכפלת כלל תצרוכת הדלק (בטונות) ב־1.08. 1.08 הוא מקדם טכנולוגי, המבטא את דרישות הדלק הגולמי לייצור יחידה של מוצרי נפט. השימוש בפחם לייצור חשמל מופיע רק מ־1982.

(3) הדלק הגולמי והפחם הוערכו בשער חליפין אפקטיבי ממוצע ליבוא המוצרים והשירותים.

(4) בניכוי מרד המחירים לצרכן.

(5) חלק המס בפדיון ללא מס.

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ומשרד האנרגיה.